НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Фінансово-економічний факультет

Кафедра менеджменту, маркетингу та публічного управління

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Освітньо-професійна програма
«Публічне управління та адміністрування»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему

«ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА РІВНІ РЕГІОНУ»

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Студентка IV курсу групи ПУА-21.08 _____ Похлєба Катерина Володимирівна

Науковий керівник _____ к.е.н., доц. Н.А. Гринчак

Робота допущена до захисту:

Завідувач кафедри _____ д.е.н., проф. Л.В. Лазоренко

Київ 2025

StrikePlagiarism.com

Дата звіту 6/22/2025

Дата редагування ---

Звіт подібності

метадані

Назва організації

National Academy of Statistics, Accounting and Audit

Заголовок

КРБ_Похлєба

Науковий керівник / Експерт

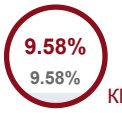
Автор**Лазоренко Л.В.**

підрозділ

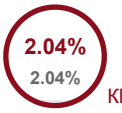
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

КЦ

25
Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

13032
Кількість слів

109844
Кількість символів

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ, МАРКЕТИНГУ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Освітній ступінь - ***бакалавр***
Галузь знань - ***28 «Публічне управління та адміністрування»***
Спеціальність – ***281 «Публічне управління та адміністрування»***
Освітньо-професійна програма – ***«Публічне управління та адміністрування»***

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри менеджменту, маркетингу
та публічного управління
_____д.е.н., проф. Л.В. Лазоренко
“____” _____202_ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА
Похлєби Катерини Володимирівни

1. Тема роботи: «Публічне управління у сфері реалізації екологічної політики на рівні регіону»
керівник роботи: к.е.н., доц. Гринчак Н.А.
затверджені наказом НАСОА від “18” лютого 2025 року № 55

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: нормативно-правові акти України, програмні документи центральних і регіональних органів влади, офіційна статистика, аналітичні звіти міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, а також результати власного аналітичного опрацювання екологічної ситуації в Дніпропетровській області.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
- проаналізувати концептуальні основи, цілі та інструменти державної та регіональної екологічної політики України;
- дослідити нормативно-правове забезпечення управління у сфері охорони довкілля;
- провести оцінку основних екологічних проблем Дніпропетровської області та їх соціо-економічних наслідків;
- вивчити механізми реалізації регіональної екологічної політики в умовах воєнного стану;
- визначити стратегічні напрями вдосконалення публічного управління у сфері охорони довкілля, включаючи інституційні, цифрові, правові та освітні аспекти.

5. Перелік графічного матеріалу має бути достатнім для досягнення мети кваліфікаційної роботи бакалавра.

6. Дата видачі завдання_____

Керівник _____
(підпис)
Завдання прийняв до виконання _____
(підпис)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапів роботи
1.	Визначення мети і завдань кваліфікаційної роботи бакалавра	10.12.2024
2.	Оформлення плану кваліфікаційної роботи бакалавра	10.12.2024 – 24.12.2024
3.	Підготовка першого розділу кваліфікаційної роботи бакалавра	24.12.2024 – 05.02.2025
4.	Підготовка другого розділу кваліфікаційної роботи бакалавра	05.02.2025 – 13.03.2025
5.	Підготовка третього розділу кваліфікаційної роботи бакалавра	13.03.2025 – 05.05.2025
6.	Оформлення вступу і висновків	06.05.2025 – 24.05.2025
7.	Проведення попереднього захисту кваліфікаційної роботи бакалавра	27.05.2025 – 31.05.2025
8.	Подання кваліфікаційної роботи бакалавра на кафедру для перевірки тексту на рівень оригінальності та отримання зовнішньої рецензії	02.06.2025- 06.06.2025
9.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи бакалавра	09.06.2025- 13.06.2025
10.	- оформлення доповіді захисту кваліфікаційної роботи бакалавра	
11.	- оформлення роздаткового матеріалу до захисту кваліфікаційної роботи бакалавра	
12.	Захист кваліфікаційної роботи бакалавра	16.06.2025- 26.06.2025

Студентка _____ **К.В. Похлєба**
(підпис)

Керівник роботи _____ **Н.А. Гринчак**
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 6
1.1. Концептуальні основи, цілі та інструменти реалізації державної та регіональної екологічної політики 6
1.2. Нормативно-правове забезпечення реалізації екологічної політики в Україні 13
РОЗДІЛ 2 ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 22
2.1. Аналіз найбільших екологічних проблем Дніпропетровської області 22
2.2. Національна та регіональна екологічна політика Дніпропетровської області 36
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ 44
3.1. Забезпечення екологічної безпеки на територіях, постраждалих унаслідок збройної агресії проти України 44
3.2. Заходи щодо удосконалення публічного управління в сфері реалізації екологічної політики Дніпропетровської області 52
ВИСНОВКИ 63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 67

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку України супроводжується масштабними викликами, серед яких особливе місце займає забезпечення екологічної безпеки в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації. Війна не лише спричиняє гуманітарні й соціально-економічні потрясіння, а й зумовлює глибоку трансформацію екосистем, руйнування природного середовища та зростання рівня техногенних ризиків. За таких умов актуалізується необхідність формування ефективної системи публічного управління у сфері охорони довкілля, здатної забезпечити не лише реагування на екологічні загрози, а й реалізацію політики сталого розвитку на регіональному рівні.

Особливо гостро проблеми реалізації екологічної політики постають у промислових регіонах України, зокрема в Дніпропетровській області, яка поєднує високий рівень індустріалізації, щільну урбанізацію та наявність вразливих екосистем. Значне техногенне навантаження, порушення гідроекологічного балансу, деградація земель, забруднення водного і повітряного середовища, а також пошкодження об’єктів природно-заповідного фонду в умовах воєнного часу вимагають цілісного міжсекторального підходу до управління, що базується на принципах екосистемного мислення, відкритості, участі громадськості та цифровізації.

Успішне подолання екологічних загроз потребує оновлення управлінських механізмів та інструментів реалізації екологічної політики, модернізації інституційної бази, впровадження сучасних цифрових платформ екологічного моніторингу, розвитку системи екологічної освіти та формування екологічної культури населення. Особливого значення набуває удосконалення нормативно-правового регулювання, зміцнення інституційної спроможності територіальних громад, а також розширення партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Вищевикладене зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи бакалавра, її мету, завдання, об’єкт та предмет.

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи бакалавра – дослідження теоретико-методологічних, правових та організаційних засад реалізації практики публічного управління у сфері довкілля в Дніпропетровській області в умовах воєнних викликів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання* дослідження:

- проаналізувати концептуальні основи, цілі та інструменти державної та регіональної екологічної політики України;

- дослідити нормативно-правове забезпечення управління у сфері охорони довкілля;

- провести оцінку основних екологічних проблем Дніпропетровської області та їх соціо-економічних наслідків;

- вивчити механізми реалізації регіональної екологічної політики в умовах воєнного стану;

- визначити стратегічні напрями вдосконалення публічного управління у сфері охорони довкілля, включаючи інституційні, цифрові, правові та освітні аспекти.

Об'єкт дослідження – є система публічного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні.

Предмет дослідження – напрями забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення екологічної політики на регіональному рівні в умовах воєнних викликів, зокрема в Дніпропетровській області.

Методи дослідження: аналіз нормативно-правових документів, контент-аналіз статистичних даних, структурно-функціональний підхід, методи порівняльного аналізу, SWOT-аналіз, а також елементи стратегічного планування.

Інформаційна база дослідження. Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, програмні документи центральних і регіональних органів влади, офіційна статистика, аналітичні звіти міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, а також результати

власного аналітичного опрацювання екологічної ситуації в Дніпропетровській області.

Практичне значення роботи полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення інструментів публічного управління екологічною безпекою в умовах війни, які можуть бути використані органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також у рамках розроблення стратегій післявоєнної відбудови регіонів.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 72 сторінки. Робота містить 9 рисунків, 3 таблиці. Перелік використаних джерел налічує 71 найменування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Концептуальні основи, цілі та інструменти реалізації державної та регіональної екологічної політики

Поняття «державна екологічна політика» широко вживається у законодавстві, нормативно-правових актах, програмних документах та науковій літературі з екологічного права. Водночас, незважаючи на його поширеність, чинне законодавство не містить офіційного нормативного визначення цього терміна, що ускладнює його однозначне тлумачення та практичне застосування [38].

У науковій площині ситуація виглядає дещо інакше: дослідники пропонують різноманітні інтерпретації поняття державної екологічної політики. Більшість авторів розглядають її як цілісну систему, яка охоплює концептуальні положення щодо екологічних пріоритетів, принципів, стратегічних цілей, а також механізмів, інструментів і методів регулювання діяльності у сфері охорони довкілля. У цьому контексті державна екологічна політика визначається як сукупність дій і рішень органів державної влади, спрямованих на збереження екосистем, підвищення якості життя населення, поліпшення стану здоров’я громадян, забезпечення екологічної безпеки та досягнення сталого розвитку [30].

Крім того, державна екологічна політика реалізується через діяльність уповноважених органів з метою реалізації конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також передбачає механізми відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок його порушення. Водночас окремі елементи екологічної політики можуть бути розроблені й реалізовані на рівні підприємств або організацій [17].

На стратегічному рівні основні напрямки та пріоритети державної екологічної політики сформульовано в проєкті Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [48] (рис.1.1).

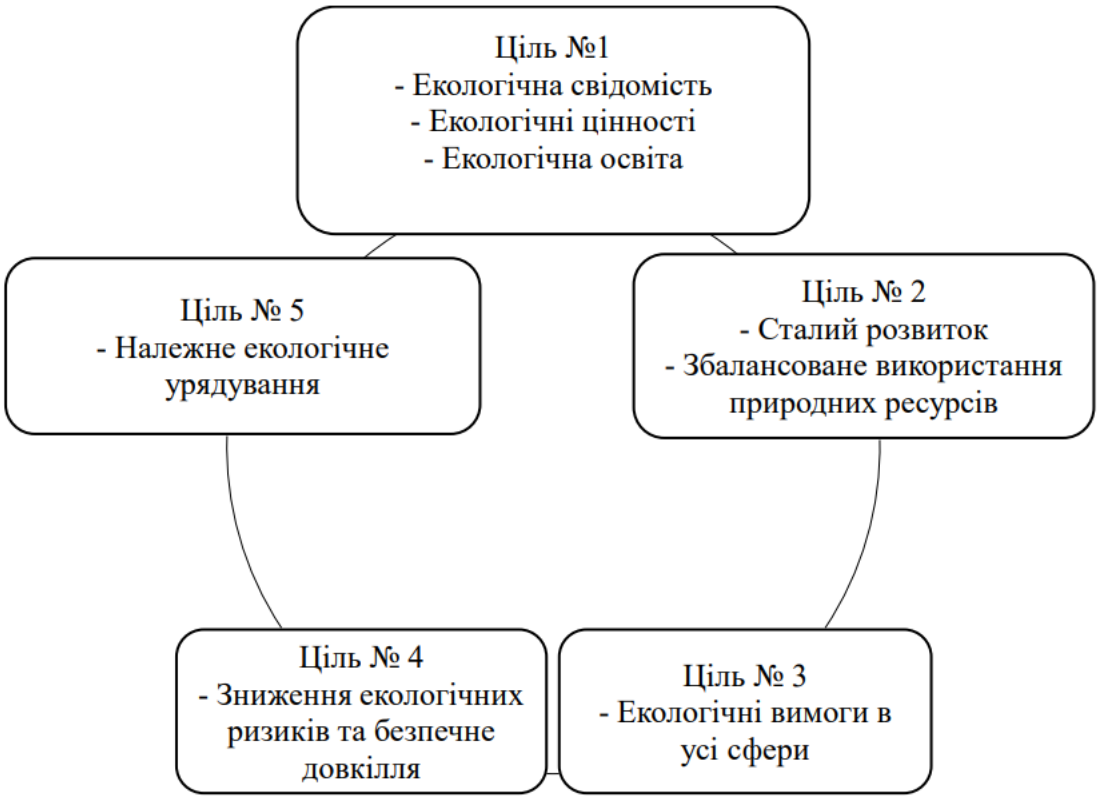

Рис. 1.1. Стратегічні цілі державної екологічної політики

Джерело: [18].

Деякі науковці інтерпретують державну екологічну політику як сукупність політико-ідеологічних, правових, організаційно-контрольних, економіко-правових та інших заходів, що спрямовані на ефективне використання природних ресурсів, охорону довкілля, гарантування екологічного добробуту й безпеки населення на регіональному рівні, а також на захист екологічних прав і законних інтересів громадян [18].

Попри різноманітність підходів, кожне з наведених визначень акцентує увагу на певному аспекті цього складного політико-правового феномена: хтось підкреслює значення рішень і дій, інші — методів і засобів реалізації. Проте зрозуміло, що державна екологічна політика не повинна обмежуватися лише

теоретичними концепціями, оскільки ефективність політики визначається практичними діями. Водночас, зводити її лише до комплексу реалізаційних інструментів також некоректно, оскільки заходи є лише інструментом досягнення вищих цілей.

Отже, державна екологічна політика має охоплювати як систему концептуальних положень (ідей, принципів, цілей та завдань взаємодії держави з природним середовищем), так і конкретні механізми, інструменти та дії, що забезпечують реалізацію цих положень [14, 28].

Необхідність формування екологічної політики як окремого напряму державного управління зумовлена наслідками індустріального розвитку, який призвів до деструкції природного середовища, виснаження ресурсів і порушення екологічної рівноваги. У відповідь на ці виклики виникла потреба у державному регулюванні, зокрема правовому, основним завданням якого є мінімізація негативного антропогенного впливу на довкілля та забезпечення сталого використання природного капіталу. Таким чином, зміст екологічної політики базується насамперед на пріоритетах екологічної безпеки, а не лише на соціально-економічних потребах [5, 23, 36].

На думку М. В. Андрієнка та В. С. Шако, державна екологічна політика є складовою загальної стратегії державної політики. Вона визначається як комплекс цілей і завдань у сфері екології, що формується політичною системою держави відповідно до її соціальної ролі та реалізується через відповідні механізми [1].

У свою чергу, Н. А. Малиш розглядає екологічну політику як координаційну платформу, яка забезпечує мобілізацію ресурсів підприємств та організацій задля збереження довкілля і досягнення екологічної безпеки шляхом застосування політичних, економічних, правових, освітніх та інших інструментів впливу.

Загалом, екологічна політика постає як складна, міждисциплінарна сфера державної діяльності, яка потребує всебічного наукового осмислення. Її можна трактувати як інтегровану соціальну технологію, що включає дії різноманітних

соціальних акторів, спрямовані на управління природоохоронною сферою, оптимізацію використання природних ресурсів і регулювання взаємодії суспільства з довкіллям [1, 23, 34].

Сучасні екологічні виклики вимагають глибокого аналізу механізмів формування та реалізації екологічної політики не лише на національному, але й на глобальному рівні. Важливо дослідити вплив міжнародних факторів на процеси розробки та втілення сучасних екологічних стратегій. Такий підхід передбачає комплексне оновлення системи суспільних відносин у сфері охорони навколишнього середовища, з урахуванням нових викликів і концепцій. Глобалізаційні процеси формують передумови для запровадження інноваційних підходів до екологічного управління, посилюючи значущість екологічного компонента у всіх напрямах сталого розвитку [9, 30].

Завдання та зміст реалізації державної екологічної політики охоплюють низку ключових напрямів, спрямованих на досягнення екологічної рівноваги та забезпечення сталого розвитку держави [2,3].

Одним із головних завдань екологічної політики є охорона навколишнього природного середовища. Це передбачає недопущення забруднення й виснаження природних ресурсів, а також збереження біорізноманіття. Водночас надзвичайно важливим є забезпечення раціонального природокористування, що включає ефективне управління природними багатствами з урахуванням принципів відновлюваності та екологічної стійкості [14,38].

Державна екологічна політика покликана також сприяти підвищенню якості життя населення шляхом покращення екологічних умов – зокрема, забезпечення доступу до чистого повітря, безпечної питної води та збережених природних екосистем. Одним з пріоритетів є також розвиток та впровадження екологічних інновацій, що охоплюють підтримку наукових досліджень і новітніх технологій, спрямованих на мінімізацію негативного антропогенного впливу.

Істотне значення в межах державної екологічної політики має міжнародна взаємодія. Участь України у глобальних екологічних ініціативах, а також

дотримання міжнародних договорів та стандартів дозволяють інтегрувати національну політику у світову екологічну систему [11,29].

Змістовне наповнення державної екологічної політики передбачає стратегічне планування, що реалізується через розробку та впровадження довгострокових програм і планів дій, спрямованих на досягнення визначених екологічних цілей. До таких документів належать національні екологічні стратегії, програми охорони довкілля та документи територіального планування [5,13].

У контексті євроінтеграції та процесів децентралізації управління в Україні зростає роль органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації регіональної екологічної політики. Такий підхід узгоджується з принципами сталого розвитку, адже екологічна трансформація суспільства має розпочинатися з місцевого рівня – з громад і регіонів – та поширюватися на загальнодержавний і міжнародний рівні [16].

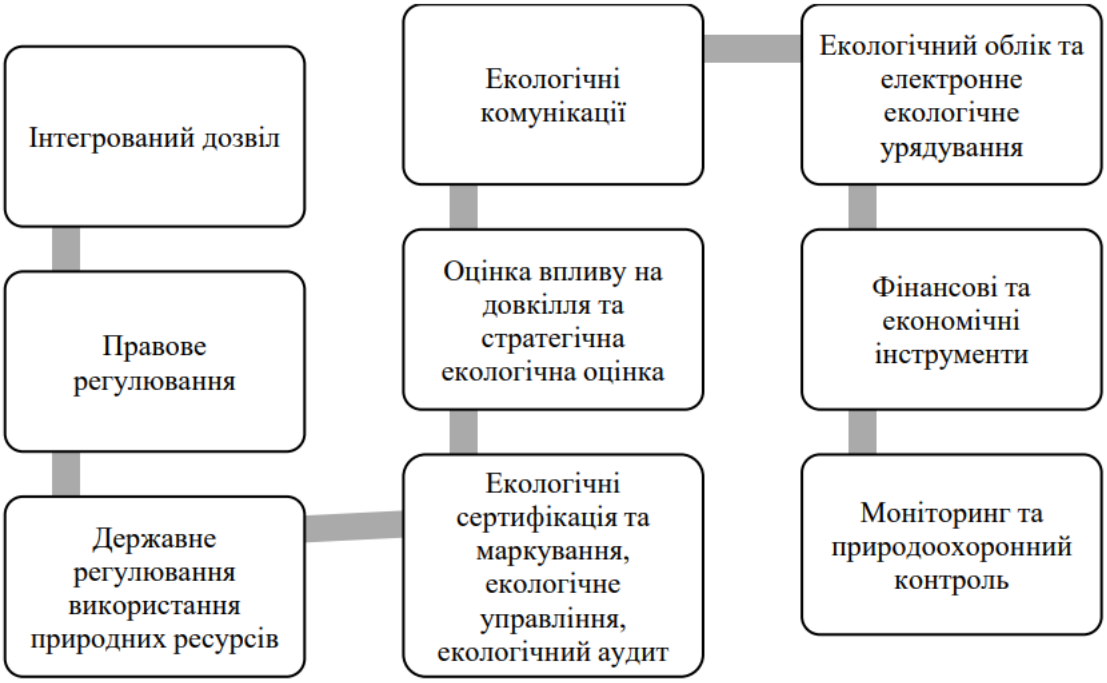

Рис. 1.2. Інструменти реалізації екологічної політики

Джерело: [32].

Реалізація регіональної екологічної політики спрямована на поліпшення якості життя населення та стану довкілля в межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці, із дотриманням принципу недопущення трансграничного екологічного навантаження на суміжні території. До ключових завдань регіональної екополітики належить збереження екологічної рівноваги природних систем регіону, створення умов для зміцнення екологічної та економічної безпеки, а також формування механізмів дієвої державної підтримки ініціатив у сфері охорони навколишнього середовища на місцевому рівні [40].

Конституційним обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки як у загальнонаціональному масштабі, так і в окремих регіонах. Для цього застосовується комплексний інструментарій, який охоплює економічні, адміністративні, правові та природоохоронні заходи, що впроваджуються з урахуванням норм міжнародного права та положень європейського екологічного acquis. Ефективність реалізації екологічної політики обумовлена її імплементацією на всіх рівнях публічного управління — центральному, регіональному та місцевому. У своїй сукупності ці заходи формують функціональну модель сучасної екологічної політики держави [3,9,37].

У вітчизняному правовому полі екологічна політика трактується як сукупність спеціальних заходів політичного, економічного, правового та організаційного характеру, спрямованих на екологічне регулювання. Основною її метою є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу України з метою відновлення, охорони та покращення стану довкілля [10,26].

Згідно з Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», провідною метою державної екологічної політики є досягнення належного стану навколишнього середовища шляхом інтеграції екосистемного підходу у всі сфери соціально-економічного розвитку [48]. Це має забезпечити реалізацію конституційного права кожного громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а також

передбачає запровадження принципів раціонального природокористування, збереження та відновлення природних ресурсів.

У цьому контексті М. В. Андрієнко обґрунтовує, що регіональна екологічна політика виступає невід'ємною складовою частиною загальнонаціональної екологічної стратегії [1]. Вона реалізується через комплекс правових, економічних і адміністративних механізмів, орієнтованих на стимулювання сталого розвитку регіонів, ґрунтуючись на нормативно-правових засадах національного та міжгалузевого законодавства, екологічних стандартів і технічних регламентів. Процес реалізації регіональної екологічної політики доцільно розглядати як послідовну багаторівневу діяльність, що включає етапи діагностики, планування, реалізації та моніторингу [5,7,20].

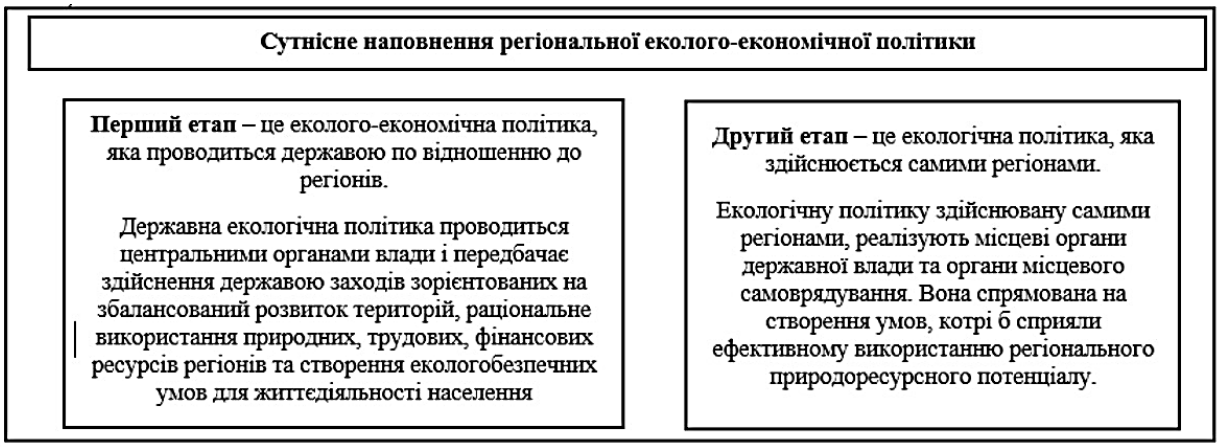

Рис. 1.3. Сутнісне наповнення регіональної еколого-економічної політики

Джерело: [9].

Комплекс природоохоронних заходів у межах екологічної та економічної політики формується індивідуально для кожної адміністративно-територіальної одиниці. Проте, з аналітичної точки зору доцільно обирати саме область як базовий приклад для дослідження складу та функціонального наповнення таких заходів. Це пояснюється тим, що область виступає як відносно самодостатня відтворювальна система, що володіє значним ресурсним потенціалом, який може бути мобілізований для покращення стану навколишнього середовища та впровадження масштабних природоохоронних програм. Натомість територіальні одиниці нижчого рівня — зокрема, райони, міста та села — характеризуються

обмеженістю ресурсів і інституційних спроможностей, що ускладнює реалізацію повноцінної екологічної політики на їхньому рівні. У цьому контексті доцільно розглядати ці підсистеми як структурні елементи регіональної природоохоронної системи, покликані забезпечити виконання локальних природоохоронних ініціатив та сприяти досягненню екологічних цілей на рівні громад [11,15

1.2. Нормативно-правове забезпечення реалізації екологічної політики в Україні

Екологічне законодавство України становить ключовий елемент державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Базовим нормативно-правовим актом, що визначає загальні засади регулювання у цій сфері, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [49]. Він закріплює фундаментальні принципи природоохоронної діяльності, встановлює правові рамки збереження біологічного різноманіття, раціонального використання природних ресурсів і відновлення порушеної екологічної рівноваги [10].

Окрім цього, екологічне регулювання в Україні здійснюється на основі галузевих нормативно-правових актів, які деталізують правові засади охорони окремих компонентів довкілля. Зокрема, йдеться про закони України «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про відходи» тощо. Значну роль у нормативно-правовій системі відіграють також акти, що регламентують діяльність у специфічних сферах природокористування — лісовому господарстві, водному і земельному ресурсокористуванні. У межах загальної системи законодавства важливе місце належить нормативним положенням, які стосуються процедур екологічної експертизи та аудиту, що забезпечують оцінку впливу господарської діяльності на стан довкілля та сприяють запобіганню потенційним негативним наслідкам [8, 24].

У контексті європейської інтеграції Україна активно адаптує екологічне законодавство відповідно до стандартів і практик Європейського Союзу, що передбачено Угодою про асоціацію. Гармонізація правової бази охоплює широке коло напрямів — від охорони навколишнього середовища й управління відходами до енергозбереження та реалізації принципів сталого розвитку [6, 13].

Водночас, важливим аспектом екологічного законодавства є його імплементація в практичну площину. Реалізація екологічних норм передбачає впровадження державних стандартів та здійснення контролю за їх дотриманням. Однак на практиці виникають численні ускладнення, зумовлені, зокрема, обмеженістю фінансування природоохоронних заходів та недосконалістю наявних механізмів моніторингу і контролю [25].

У процесі формування та реалізації державної екологічної політики України важливу роль відіграють різні інституційні суб’єкти, кожен з яких має визначені повноваження та функціональне навантаження відповідно до чинного законодавства. Ефективна взаємодія між цими органами є запорукою досягнення стратегічних екологічних цілей держави, забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та інтеграції екологічних вимог у всі сфери суспільного розвитку. У таблиці 1.1 нижче представлено основні суб’єкти реалізації екологічної політики в Україні та їхні ключові функції.

Екологічне законодавство України динамічно еволюціонує під впливом глобальних викликів, серед яких — зміна клімату, деградація ґрунтів, забруднення водних ресурсів і зростання обсягів утворення відходів. У відповідь на ці загрози держава впроваджує нові стратегії, нормативно-правові акти та програми, спрямовані на підвищення результативності природоохоронної діяльності та забезпечення умов сталого розвитку.

Упродовж останніх років Верховною Радою України було ратифіковано низку міжнародних угод у сфері охорони довкілля. Серед ключових документів вирізняється Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який відіграє визначальну роль у формуванні національної екологічної політики [48]. Цей документ

закріплює стратегічні напрями реформ, орієнтовані на зближення екологічного законодавства з нормами Європейського Союзу, а також передбачає реалізацію заходів, спрямованих на перехід до кліматично нейтральної економіки [4,7,29].

Таблиця 1.1

Суб'єкти формування сучасної державної екологічної політики України

Суб'єкт	Функціональне призначення
Верховна Рада України	Здійснює законодавче регулювання у сфері охорони довкілля, затверджує національні екологічні стратегії, ратифікує міжнародні природоохоронні угоди, визначає засади екологічної політики держави.
Місцеві ради	Впроваджують екологічну політику на регіональному рівні, організовують екологічний моніторинг, контролюють дотримання природоохоронного законодавства, ініціюють та реалізують місцеві екологічні програми.
Президент України	Гарантує дотримання Конституції, зокрема у частині забезпечення екологічної безпеки, може оголошувати надзвичайну екологічну ситуацію та запроваджувати надзвичайний стан у разі екологічної загрози.
Кабінет Міністрів України	Відповідає за формування та реалізацію державної екологічної політики, затверджує та координує виконання національних програм у сфері охорони довкілля, організовує взаємодію центральних органів виконавчої влади.
Центральні органи виконавчої влади спеціальної компетенції	Здійснюють державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, координують реалізацію екологічних програм і стратегій, проводять державний екологічний нагляд і контроль за використанням природних ресурсів.

Удосконалення нормативної бази охоплює, зокрема, запровадження системи моніторингу викидів парникових газів та адаптацію до положень Паризької кліматичної угоди, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання щодо скорочення викидів вуглекислого газу до 2030 року. З цією метою розробляються механізми зменшення залежності від викопного палива, стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності у промисловому секторі [1,3].

Значна увага у межах екологічного законодавства приділяється посиленню відповідальності за порушення природоохоронних норм. Прийняті законодавчі ініціативи передбачають збільшення штрафів за забруднення довкілля, незаконну вирубку лісів, браконьєрство та інші екологічні правопорушення. Це, у свою

чергу, покликано стимулювати підвищення екологічної свідомості серед громадян і суб'єктів господарювання.

Разом з тим існують суттєві виклики у сфері правозастосування. Недостатнє фінансування екологічних заходів, слабкість інституційної спроможності уповноважених органів і брак дієвого контролю перешкоджають ефективній імплементації екологічної політики. З метою підвищення ефективності її реалізації необхідно вдосконалити механізми екологічного нагляду, активізувати залучення громадськості до процесів ухвалення рішень та посилити інституційну спроможність органів, відповідальних за екологічний моніторинг та контроль [27,39].

Одним з ключових чинників поліпшення екологічної ситуації в Україні виступає забезпечення належного фінансування природоохоронних заходів. Екологічні витрати розглядаються як сукупність фактичних фінансових ресурсів, спрямованих на запобігання або мінімізацію шкоди довкіллю, ліквідацію наслідків його забруднення та компенсацію завданої шкоди.

Витрати на охорону навколишнього середовища можна класифікувати за кількома основними критеріями:

1. За видами природоохоронної діяльності, визначеними Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності, які належать до природоохоронних заходів». Сюди належать: охорона та раціональне використання водних ресурсів, атмосферного повітря, земель, мінеральних і рослинних ресурсів тощо.

2. За підходами до формування фінансових ресурсів у сфері екології: розрізняють податкові та неподаткові методи акумулювання коштів.

3. За джерелами формування екологічного фінансування, серед яких – валовий внутрішній продукт (ВВП), кошти міжнародних організацій, іноземних держав і фондів.

4. За безпосередніми джерелами фінансування, до яких належать: кошти державного та місцевих бюджетів, спеціалізовані екологічні фонди,

фінансування з боку підприємств, міжнародні гранти, трансферти та інші механізми.

Аналіз динаміки витрат на охорону довкілля в Україні у 2020–2024 роках, відображений на рисунку 1.4, свідчить про позитивну тенденцію до їхнього зростання. Зокрема, загальні обсяги фінансування зросли на 27,21 %, а видатки з державного бюджету — на 44,73 %. Водночас, попри позитивну динаміку, частка бюджетного фінансування у загальній структурі природоохоронних витрат залишається незначною — від 19,3 % до 24 %.

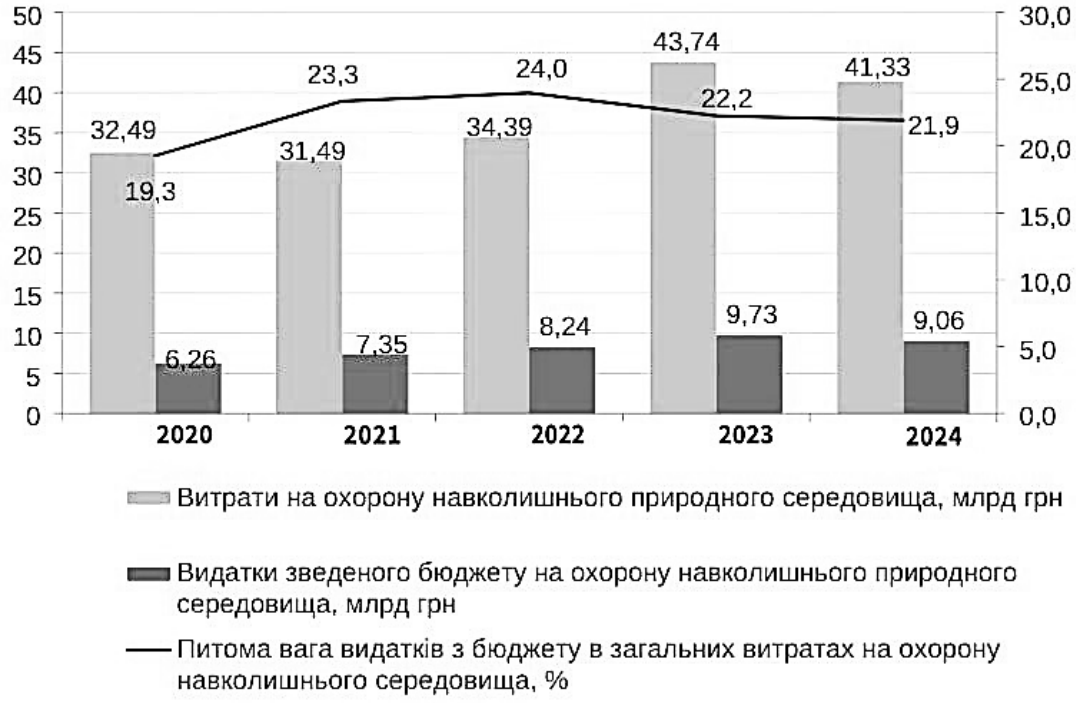

Рис. 1.4. Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища упродовж 2020–2024 рр.

Джерело: [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що фінансування екологічної сфери з бюджету залишається недостатнім і не відповідає сучасним екологічним викликам. Це підтверджується також індикатором співвідношення бюджетних витрат на охорону довкілля до ВВП, який є ключовим показником рівня екологічної безпеки держави. У міжнародній практиці цей коефіцієнт коливається в межах 3–7 %, тоді як в Україні за досліджуваний період він

виявився критично низьким і продемонстрував тенденцію до зниження (на 0,06 %).

Попри незначну частку екологічних видатків у бюджеті, за умов обмежених фінансових ресурсів, економічної кризи та зниження платоспроможності суб'єктів господарювання, саме бюджетне фінансування набуває стратегічного значення для реалізації природоохоронних заходів.

Фінансування природоохоронної діяльності в Україні на сьогодні реалізується шляхом виконання державних цільових програм, що фінансуються з Державного бюджету. Витрати спрямовуються на реалізацію затверджених заходів з охорони довкілля та раціонального використання ресурсів відповідно до встановлених кошторисів. Формування таких кошторисів здійснюється головними розпорядниками бюджетних коштів у межах чинної нормативно-правової бази. На рисунку 1.5 наведено структуру класифікації бюджетних видатків, пов'язаних із охороною навколишнього середовища.

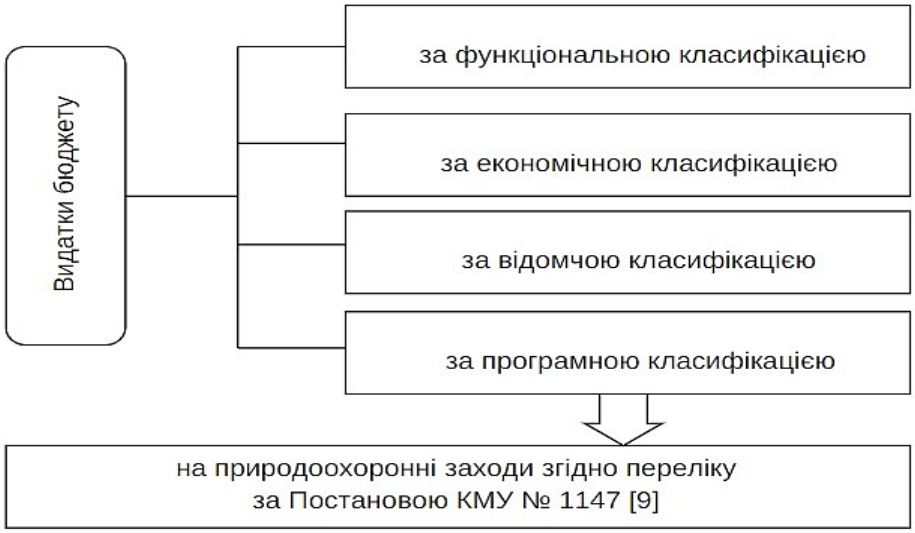

Рис. 1.5 Класифікація видатків та кредитування бюджету на природоохоронні заходи

Джерело: [45].

На сьогодні здійснення всебічного аналізу та формування обґрунтованих управлінських висновків щодо сукупного обсягу державного фінансування природоохоронної діяльності, зокрема бюджетних асигнувань і ресурсів

цільових фондів, ускладнене. Це пояснюється відсутністю належної систематизації та узагальнення відповідної звітної інформації на загальнодержавному рівні.

Правову основу реалізації екологічної політики в Україні становлять Конституція України, закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти.

Конституція України закріплює право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права (ст. 50), а також встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України (ст. 16) [3].

Основоположним документом, що визначає стратегічні напрями державної екологічної політики, є Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII [48]. Цей документ визначає мету, принципи, стратегічні цілі та завдання державної екологічної політики, а також механізми її реалізації.

Важливу роль у правовому регулюванні екологічної політики відіграють також:

- Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-XII [49];
- Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" від 23 травня 2017 року № 2059-VIII [50];
- Закон України "Про стратегічну екологічну оцінку" від 20 березня 2018 року № 2354-VIII [51];
- Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР [7];
- Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [23];
- Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-XII [32];
- Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР [26].

Нормативно-правова база у сфері екологічної політики України постійно вдосконалюється відповідно до міжнародних зобов'язань держави та викликів

сьогодення. Зокрема, активно впроваджуються положення міжнародних конвенцій, таких як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Конвенція про біологічне різноманіття, Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі тощо.

Важливе значення для нормативно-правового забезпечення реалізації екологічної політики мають підзаконні акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та інших центральних органів виконавчої влади.

На регіональному рівні реалізація екологічної політики здійснюється за допомогою комплексного інструментарію, який охоплює стратегічне планування, нормативно-правове регулювання, адміністративно-організаційні механізми та інституційну взаємодію. До основних форм реалізації екологічної політики на місцях належать:

1. Програми та плани регіонального розвитку. Це ключовий інструмент екологічної політики на рівні областей та територіальних громад. До таких документів включаються:

– цільові природоохоронні заходи (очищення водних об’єктів, рекультивація земель, лісовідновлення тощо);

– програми з підвищення енергоефективності та впровадження відновлюваних джерел енергії;

– плани з переходу до циркулярної економіки та мінімізації утворення відходів;

– індикатори сталого розвитку з екологічним компонентом для моніторингу прогресу.

2. Рішення обласних, районних та місцевих рад. Органи місцевого самоврядування ухвалюють нормативні рішення, що регламентують:

– правила користування природними ресурсами в межах територіальних громад;

– встановлення локальних екологічних нормативів і допустимих навантажень на довкілля;

– введення природоохоронних обмежень на окремих територіях (зон санітарної охорони, охоронних зон, заповідників тощо);

– порядок фінансування природоохоронних заходів з місцевих бюджетів.

3. Накази та розпорядження органів виконавчої влади.

Ці документи:

– конкретизують механізми виконання національної екологічної політики в регіональному контексті;

– регулюють діяльність суб’єктів господарювання у сфері поводження з відходами, охорони вод, атмосферного повітря;

– передбачають порядок проведення екологічного моніторингу, звітності та громадських слухань щодо впливу на довкілля (ОВД).

4. Положення про місцеві екологічні служби та департаменти. Установчі документи регіональних департаментів екології та природних ресурсів визначають:

– функціональну структуру та повноваження у сфері реалізації державної екологічної політики;

– механізми взаємодії з громадами, підприємствами, НУО та міжнародними організаціями;

– порядок контролю за дотриманням екологічного законодавства, проведення перевірок і притягнення до відповідальності.

У багатьох регіонах створено спеціалізовані дорадчі органи (екологічні ради, комісії з питань довкілля), які здійснюють експертну оцінку місцевих ініціатив, підтримують громадські консультації та сприяють формуванню регіональних екологічних пріоритетів.

Таким чином, екологічна політика на регіональному рівні є багатовекторною, інтегруючи як правові й інституційні механізми, так і стратегічні цілі сталого розвитку, відповідно до національного законодавства та міжнародних зобов’язань України.

РОЗДІЛ 2
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз найбільших екологічних проблем Дніпропетровської області

Дніпропетровська область була утворена 27 лютого 1932 року та відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» поділяється на 7 адміністративних районів та 86 територіальних громад, серед яких 20 – міські, 41 – сільська та 25 – селищні громади, що затверджено Кабінетом Міністрів України.

Розташована у південно-східній частині України, область охоплює басейн середньої та нижньої течії річки Дніпро. Її протяжність з півночі на південь становить приблизно 130 км, а з заходу на схід – близько 300 км. Географічно область розміщена в межах паралелей 49°11'28" та 47°27'10" північної широти і меридіанів 39°57'39" та 36°56'09" східної довготи.

На сході Дніпропетровська область межує з Донецькою, на півдні – із Запорізькою та Херсонською, на заході – з Миколаївською і Кіровоградською, а на півночі – з Полтавською та Харківською областями України (рис. 1.1) [15-17].

Загальна площа області становить 31,92 тис. км², що відповідає 5,3 % території України, за цим показником вона посідає друге місце серед регіонів країни. Адміністративним центром є місто Дніпро, яке розташоване по обидва береги річки Дніпро.

Розглянемо основні екологічні проблеми Дніпропетровської області:

1. Забруднення атмосферного повітря. Однією з ключових екологічних загроз для Дніпропетровської області є системне забруднення атмосферного повітря, зумовлене значною концентрацією промислових об’єктів та інтенсивним автомобільним трафіком. Основними джерелами емісій

забруднюючих речовин залишаються підприємства гірничо-металургійного, паливно-енергетичного та хімічного комплексів, а також транспортна інфраструктура, що чинить суттєвий тиск на якість повітряного басейну регіону.

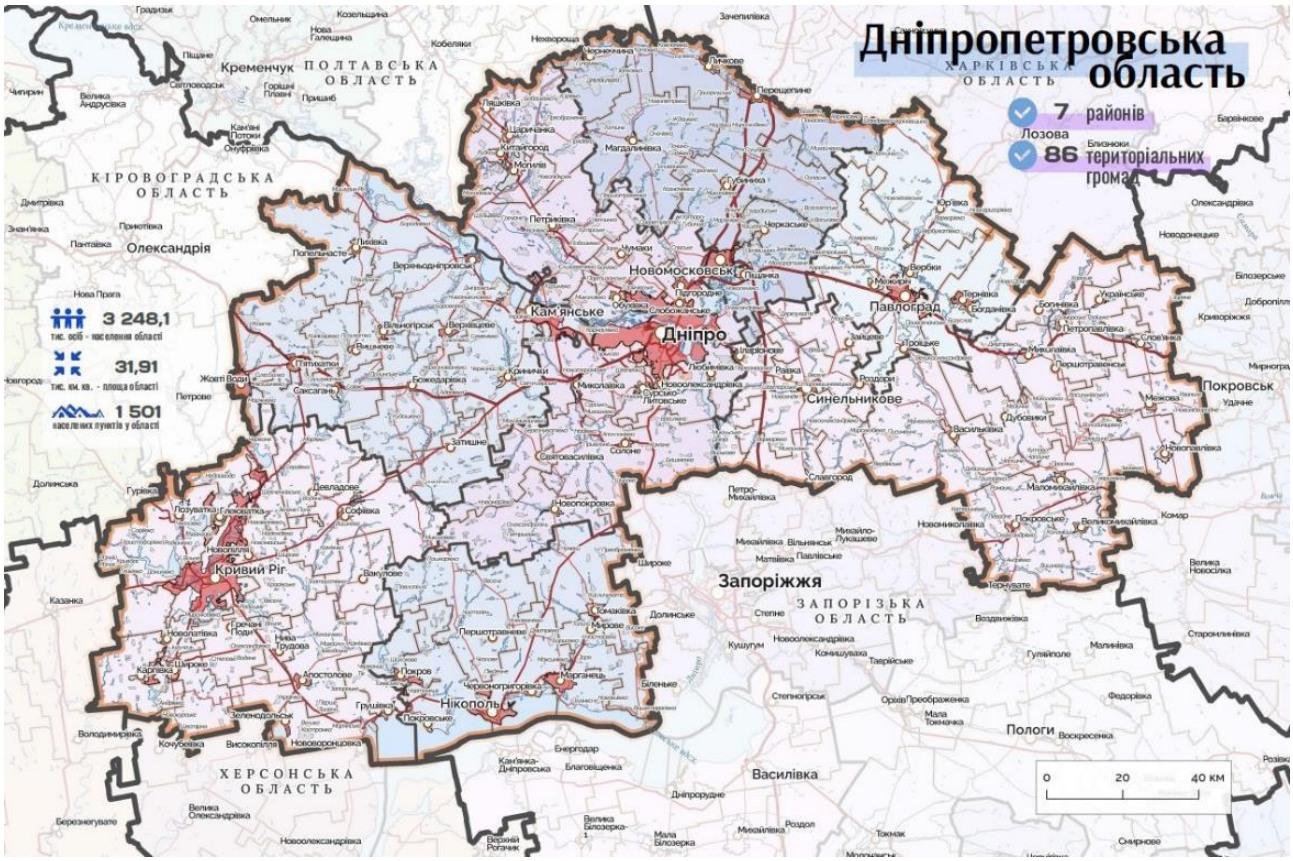

Рис. 1.1. Адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровської області

Джерело: [17]

2. Забруднення водних ресурсів. Значне екологічне навантаження в області також фіксується у сфері водних ресурсів. Скидання зворотних вод промислових підприємств та установ житлово-комунального господарства призводить до хронічного забруднення поверхневих водних об'єктів. У 2023 році загальний обсяг скидів становив 515,964 млн м³ (на 24,316 млн м³ менше, ніж у 2022 році), з яких [53-55]:

– 106,637 млн м³ – забруднені води,

– 246,737 млн м³ – нормативно чисті без очищення,

– 162,59 млн м³ – нормативно очищені стоки.

Моніторингові дослідження якості вод у річках та водоймах області демонструють стабільну тенденцію до погіршення гідрохімічного стану, що відповідає загальноукраїнським екологічним трендам. Впродовж тривалого періоду водні ресурси регіону експлуатуються за споживацькою моделлю, що призвело до суттєвого виснаження річкових екосистем.

В області функціонує 33 основних водокористувачі-забруднювачі, на які припадає щорічний скид понад 106,6 млн м³ забруднених зворотних вод. У межах лише м. Дніпро нараховується понад 40 несанкціонованих місць скиду неочищених зливових вод.

Суттєвою проблемою залишається нестача очисних споруд відповідної продуктивності. Існуючі об’єкти не модернізуються, а ефективність їх функціонування часто є вкрай низькою. З огляду на значну концентрацію підприємств гірничодобувного та вугільного секторів, в області щороку утворюється понад 42 млн м³ шахтних і кар’єрних вод, які, як правило, скидаються у басейни річок Самара та Інгулець без належної попередньої очистки [53-55].

Крім того, додатковим джерелом забруднення водних об’єктів є дренажні води зрошувальних систем, які містять залишки гербіцидів та мінеральних солей. Значні обсяги забруднюючих речовин також потрапляють у водні системи з територій населених пунктів, де відсутні ефективні системи очищення зливових вод. До цього додаються проблеми низької ефективності комунального прибирання, неналежного утримання прибудинкових територій, що сприяє забрудненню поверхневого стоку твердими побутовими відходами, нафтопродуктами та завислими речовинами.

Екологічну ситуацію ускладнює і поверхневий змив з сільськогосподарських угідь, тваринницьких ферм та ділянок з підвищеним забрудненням ґрунтових вод, що призводить до потрапляння у водойми біогенних елементів та залишків агрохімікатів. Високий рівень розораності водозбірних басейнів у поєднанні з низьким ступенем залісення, відсутністю

закріплених прибережних захисних смуг, замуленням русел річок та деградацією їх транспортуючої здатності лише поглиблює екологічні виклики.

Технологічна культура використання добрив в аграрному секторі регіону залишається недостатньо високою, що додатково ускладнює стан ґрунтів і негативно впливає на водно-фізичні властивості ґрунтового покриву.

3. Проблеми поводження з шахтними та кар'єрними водами. Однією з найгостріших екологічних проблем у межах Дніпропетровської області, зокрема в Криворізькому гірничорудному басейні (Кривбасі), є неконтрольоване скидання високомінералізованих шахтних вод у поверхневі водні об'єкти. Щорічно внаслідок підземного видобутку залізної руди обсяг відкачаних шахтами Кривбасу вод становить 10–12 млн м³. Ці води, які мають середню мінералізацію 35–40 г/л, скидаються у річку Інгулець без належної попередньої очистки відповідно до щорічних розпоряджень Кабінету Міністрів України [15-17].

Мінералізація таких вод зумовлена значним вмістом іонів хлору, натрію, калію, магнію та кальцію, концентрації яких значно перевищують гранично допустимі норми для водних об'єктів культурно-побутового та рибогосподарського призначення. Незважаючи на екологічні ризики, ефективні технології зниження мінералізації вод перед їх скиданням промисловими підприємствами регіону не впроваджуються.

Регламентоване скидання вод здійснюється на підставі індивідуальних схем, однак чинне законодавство, зокрема Водний кодекс України, не передбачає включення таких регламентів у процедуру погодження дозволів на спеціальне водокористування. Щороку Кабінет Міністрів України, з урахуванням екологічної ситуації, видає окреме розпорядження щодо скиду надлишків зворотних вод у річку Інгулець (зокрема, розпорядження від 16.09.2023 № 853-р на 2022–2023 роки).

З метою зменшення антропогенного навантаження на водні ресурси, уряд розробив і затвердив План заходів з управління шахтними водами Кривбасу (розпорядження КМУ від 20.12.2021 № 1802-р). У документі передбачено:

поетапне скорочення обсягів скидів шахтних вод у р. Інгулець; приведення якісного складу вод до фонових значень; моніторинг гідрохімічного стану річки в зоні скиду; правове унормування функціонування ставка-накопичувача б. Свистунова; забезпечення техногенно-екологічної безпеки гідротехнічної інфраструктури [53-55].

Попри зазначені заходи, утилізація високомінералізованих шахтних вод залишається нерозв'язаною екологічною проблемою як для Дніпропетровської області, так і для України загалом. Її вирішення потребує реалізації цільових державних програм і залучення сучасних технологій очищення на системному рівні.

4. Забруднення підземних водоносних горизонтів. Проблема забруднення підземних вод у Дніпропетровській області носить локалізований характер, однак має високу екологічну значущість. Основними джерелами негативного впливу є об'єкти вугільної та хімічної промисловості, чорної металургії, підприємства з виробництва мінеральних добрив, а також аграрний і комунальний сектори.

У підземні горизонти надходять токсичні речовини, нафтопродукти та інші хімічні сполуки, що перевищують нормативні концентрації. Ці забруднювачі потрапляють до ґрунтових і поверхневих вод як безпосередньо з промислових та комунальних стоків, так і опосередковано – через фільтрацію з полігонів, каналізаційних систем або незахищених ділянок.

Найбільша концентрація осередків потенційного забруднення спостерігається в межах міських агломерацій, де розташовані водоємні виробництва. Особливо вразливими до забруднення є підземні води, що циркулюють у четвертинних відкладах – геологічних структурах з низькою природною захищеністю, які перебувають у гідравлічному зв'язку з поверхневими водоймами.

Наявність таких умов сприяє інтенсивному перенесенню забруднюючих речовин у підземні горизонти, що ускладнює забезпечення безпечного водопостачання для населення та промисловості.

5. Порушення гідрологічного та гідрохімічного режиму малих річок. Гідрографічна мережа басейну річки Дніпро в межах Дніпропетровської області, за даними інвентаризації, проведеної Регіональним офісом водних ресурсів, включає 291 річку завдовжки понад 10 км, 100 водосховищ, 3292 ставки та 1129 озер, з яких лише 219 мають площу понад 3 га [15-17].

Систематичне антропогенне втручання у гідрологічні процеси, передусім надмірне водокористування в цілях сільського господарства та аквакультури, створення штучних водойм у руслах малих річок, самовільне водозабезпечення, призводить до порушення природного гідробіологічного балансу. Ці процеси супроводжуються інтенсифікацією заростання русел, акумуляцією донних відкладень, зміною течій та зменшенням водообміну. Скиди шахтних вод поглиблюють мінеральне забруднення річкових систем.

Додаткову загрозу становлять несанкціоновані або застарілі сховища отрутохімікатів, які є потенційними джерелами забруднення водних ресурсів. Висока розораність водозабірних басейнів у поєднанні з недостатнім рівнем залісення й відсутністю належним чином облаштованих прибережних захисних смуг на багатьох річках та водоймах порушує природну фільтраційну й буферну функції територій, що суперечить вимогам чинного водного законодавства України.

6. Підтоплення територій та населених пунктів. Техногенне підтоплення на території області набуває все більшої інтенсивності та відрізняється від природного підвищення рівня ґрунтових вод відсутністю циклічності, сталим характером, але змінною динамікою, зумовленою діяльністю промислових та інфраструктурних об’єктів. Основними чинниками підтоплення у межах населених пунктів є: гідравлічний підпір ґрунтових вод від Кам’янського водосховища; замулення й зарегульованість річок Оріль, Самара, Бик і Тернівка; несанкціонована забудова заплав; недостатній розвиток та деградація дренажно-меліоративної інфраструктури [53-55].

Дренажні канави, що в минулому виконували регулюючу функцію, нині засипані або замулені, що унеможливлює ефективне відведення надлишкових

вод. Для комплексного вирішення проблеми необхідна модернізація та будівництво нових інженерних систем, узгоджених із наявною містобудівною документацією.

7. Проблеми управління небезпечними відходами. У 2023 році на підприємствах Дніпропетровської області було утворено 16,559 тис. тонн небезпечних відходів, з яких лише 5,244 тис. тонн було відновлено, а 2,1 тонни — утилізовано шляхом спалювання з енергетичним або матеріальним використанням.

Особливу стурбованість викликає виявлення близько 4 тонн небезпечної хімічної речовини — фентиураму — на території Миколаївської об'єднаної територіальної громади (Синельниківський район). Відповідно до висновків ДП «Науковий токсикологічний центр ім. акад. Л.І. Медведя МОЗ України», речовина становить загрозу для довкілля та здоров’я населення.

З метою реагування на ситуацію, 25 вересня 2023 року було проведено засідання Дніпропетровської регіональної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій. За його результатами, Миколаївській сільській раді було доручено організувати знешкодження та утилізацію виявлених небезпечних відходів [53].

Наявність осередків небезпечних хімічних речовин та недостатня інфраструктура для їх утилізації свідчать про потребу у створенні системи моніторингу та контролю поводження з токсичними речовинами на регіональному рівні.

8. Утилізація промислових відходів. Високий рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище в Дніпропетровській області зумовлений значним масштабом використання природних ресурсів, енергосировинною спрямованістю промислового виробництва, урбанізаційними процесами та зношеністю технічної інфраструктури. Щорічне утворення великих обсягів відходів є характерною ознакою функціонування гірничодобувної, металургійної, енергетичної та інших галузей промисловості.

Проблема накопичення та утилізації промислових відходів має загальнодержавне значення, оскільки значна частина відходів містить токсичні компоненти, що становлять загрозу для здоров’я населення та екосистем. Розв’язання цієї проблеми повинно передбачати не лише заходи з очищення довкілля, а й реалізацію концепції повторного використання відходів як джерела вторинної сировини, що дозволяє досягти економічного ефекту.

Водночас більшість розміщених відходів містить ресурсоцінні компоненти, придатні для вилучення та подальшого використання. Тому впровадження сучасних технологій рециклінгу набуває не лише екологічної, а й стратегічної економічної ваги, сприяючи оптимізації використання природних ресурсів та зменшенню навантаження на довкілля [17].

9. Контроль за радіаційною безпекою та поводження з радіоактивними відходами. Контроль за радіаційною безпекою в Дніпропетровській області охоплює комплекс заходів, пов’язаних із впливом ядерно-енергетичних об’єктів, сховищ радіоактивних відходів (РАВ) та територій, що зазнали забруднення внаслідок функціонування уранодобувної і уранопереробної промисловості.

Дніпровська міжобласна філія ДСП «Об’єднання "Радон"» здійснює ліцензовану діяльність із переробки, зберігання та контролю РАВ. У межах повноважень підприємство виконує: експлуатацію сховищ контейнерного типу; моніторинг законсервованих об’єктів, зокрема тих, що функціонували до 1996 року; збір, кондиціонування і транспортування радіоактивних матеріалів; ведення державного обліку РАВ; участь у ліквідації радіаційних інцидентів.

Однак у 2022 році було частково призупинено частину ліцензованої діяльності, зокрема: збір і перевезення РАВ, а також оперативне реагування на радіаційні інциденти. Крім того, виявлено порушення в роботі інтегрованої системи радіаційного моніторингу «Нувія», встановленої на майданчику ПЗРВ, що ускладнило здійснення постійного контролю. Моніторинг наразі проводиться переважно із застосуванням портативних дозиметричних приладів [55].

Особливу загрозу становить накопичення радіоактивних відходів, пов’язаних із діяльністю колишнього Виробничого об’єднання

«Придніпровський хімічний завод». Незадовільний технічний стан хвостосховищ, недосконаліть моніторингових систем, а також високий рівень радіоактивного й хімічного забруднення створюють довгострокову екологічну загрозу для регіону.

З метою приведення території в безпечний екологічний стан у 2000 році було створено Державне підприємство «Бар'єр», яке здійснює технічний нагляд і регламентні роботи на хвостосховищах і сховищах РАВ, зокрема на об'єктах «База С», «ДП-6», «Лантанова фракція», «Сухачівське».

У 2019 році постановою Кабінету Міністрів України № 756 була затверджена Державна цільова екологічна програма першочергових заходів з приведення у безпечний стан об'єктів уранового виробництва Придніпровського хімічного заводу на 2019–2023 роки, однак її подовження до 2026 року, за даними на 01.01.2024, досі не схвалене урядом.

Враховуючи стратегічну важливість радіаційної безпеки для регіону та загрозу виникнення надзвичайних ситуацій, необхідним є поновлення державного фінансування та прийняття нової редакції програми, що дозволить реалізувати заходи з реабілітації забруднених територій, модернізації інфраструктури зберігання РАВ та захисту населення [15-17].

10. Поширення екзогенних геологічних процесів. Екзогенні геологічні процеси (ЕГП) є складовою частиною динамічної взаємодії геологічного середовища та зовнішніх чинників, зокрема кліматичних, гідрогеологічних, техногенних і сейсмічних. Їх активізація у верхній частині літосфери призводить до змін форми, складу й інженерно-геологічних властивостей територій. Особливу актуальність проблема ЕГП набула в умовах активної урбанізації та інтенсифікації господарської діяльності, що супроводжується зростанням техногенного навантаження на геологічне середовище.

Система моніторингу ЕГП охоплює спостереження за окремими проявами або групами геодинамічних процесів, визначення змін їх інтенсивності та прогнозування потенційних надзвичайних ситуацій. Об'єкти спостереження

включають ділянки розвитку ЕГП із однорідними геологічними та гідрологічними умовами.

У межах Дніпропетровської області поширені такі ЕГП природного й антропогенного походження, як зсуви, карст, осідання поверхні над гірничими виробками, підтоплення, ерозійно-акумулятивна переробка берегів водосховищ і просідання лесових ґрунтів. Загалом зафіксовано 382 зсуви та зсувні ділянки загальною площею понад 20,84 км², зокрема: у м. Дніпро — 133 зсуви (активні осередки: балки Красна, Рибальська, Краснопільська, Аптекарська); у м. Кам'янське — 22 зсуви (зокрема, балки Шамишина та Баранникова); в Нікопольському районі (с. Вищетарасівка) — зсув через підмивання схилу Каховським водосховищем; у Павлоградському районі — с. Привовчанське (ерозійно-техногенні причини); у Новомосковському районі — села Новостепанівка, Андріївка, Губиниха; у Солонянському районі — с. Військове.

Карстові процеси становлять окрему небезпеку в межах територій з розчинними гірськими породами. Загальна площа зон, схильних до карстоутворення, становить 17,63 тис. км², зареєстровано щонайменше 3 прояви карсту, що знижує геотехнічну стійкість територій при забудові та прокладанні інфраструктури [53-55].

Системний моніторинг ЕГП, зокрема зсувної небезпеки, є необхідною умовою збереження інженерної інфраструктури, житлової забудови й запобігання виникненню катастрофічних подій природно-техногенного характеру.

11. Збереження, використання та відтворення біорізноманіття. Охорона дикої флори і фауни є ключовим елементом екологічної безпеки та сталого розвитку. У Дніпропетровській області проблематика збереження біологічного й ландшафтного різноманіття посилюється через домінування антропогенного ландшафту, який витіснив природні екосистеми, залишивши їх у вигляді фрагментарних ізольованих ділянок. Ізоляція природних угідь призводить до втрати екосистемної стійкості, генетичної деградації популяцій і зменшення видового різноманіття.

Формування ефективної екологічної мережі — єдиної системи охоронюваних природних територій — є передумовою для збереження й відновлення екологічного балансу. Цей процес потребує інвестицій у розширення площі природоохоронних об'єктів, розвиток екосистемних коридорів і впровадження природоохоронних технологій у сільське та промислове виробництво.

Основними принципами раціонального використання дикої природи є: збереження умов існування видів у природному середовищі; недопущення руйнування міграційних шляхів і місць розмноження; дотримання обґрунтованих лімітів використання фауни; застосування заходів із відтворення популяцій, у тому числі штучного розведення; профілактика та боротьба із захворюваннями тварин.

За даними ДП «Ліси України» (філія «Східний лісовий офіс»), для забезпечення ефективної охорони лісів необхідне оновлення застарілої пожежогасильної техніки, забезпечення транспорту високої прохідності для патрулювання, придбання сучасного обладнання.

Успішні результати демонструє діяльність природного заповідника «Дніпровсько-Орільський», де за період існування зафіксовано приріст кількості видів флори і фауни, що охороняються. Це стало можливим завдяки: розвитку охоронної інфраструктури; системним моніторинговим дослідженням; застосуванню сучасних методів (відеопастки, дрони, прилади нічного бачення); участі у наданні екологоосвітніх послуг, включаючи проєкти в межах Рамсарської конвенції.

Подальше вдосконалення природоохоронної діяльності можливе за умов: створення візит-центру; прокладання екологічних маршрутів; заснування екологічного стаціонару; забезпечення фінансування для оновлення дослідницької бази [53].

Підтримка держави та впровадження стратегій з екологічної освіти, у поєднанні з місцевими ініціативами, здатні перетворити природно-заповідний фонд області на дієвий інструмент збереження біорізноманіття.

12. Проблеми функціонування природно-заповідного фонду. На сьогодні площа територій природно-заповідного фонду (ПЗФ) Дніпропетровської області становить лише 3,15 % від загальної площі регіону, що значно нижче за середні значення, необхідні для ефективного збереження біорізноманіття. Водночас навіть ця обмежена частка перебуває під постійним тиском з боку аграрного та інфраструктурного використання земель.

Окремі території ПЗФ незаконно розорюються або передаються під забудову, часто за сприяння або мовчазної згоди органів місцевого самоврядування, попри те, що саме вони несуть відповідальність за збереження природоохоронного статусу цих земель. Внаслідок прийняття з травня 2021 року п. 24 розділу X Земельного кодексу України, який визначає належність земель за межами населених пунктів до комунальної власності територіальних громад, у багатьох випадках землі ПЗФ опинилися в зоні правової невизначеності або були передані у приватне користування в обхід вимог законодавства.

Додаткову проблему становить відсутність встановлення меж об’єктів ПЗФ у натурі. Багато землекористувачів не визнають існування заповідного статусу ділянок без відповідного проекту землеустрою та винесення меж на місцевості. Водночас, відповідно до ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», до моменту винесення меж у натурі, вони визначаються згідно з проектною документацією створення територій та об’єктів ПЗФ, що надає їм законну силу.

Фіксуються випадки передачі земель ПЗФ у приватну власність, що прямо суперечить вимогам статей 83 і 84 Земельного кодексу України, які забороняють таку практику.

Особливу складність становить відмова землевласників і землекористувачів погоджувати положення про території ПЗФ, зокрема через суперечності між фактичним користуванням землею для господарських потреб та її заповідним статусом. Такі конфлікти стали особливо актуальними після адміністративно-територіальної реформи, реорганізації районних адміністрацій та розмежування земель державної і комунальної власності, коли значна частина

сільськогосподарських земель була передана у комунальну власність без урахування існуючих обмежень природоохоронного характеру.

У зв'язку з цим, департаментом екології ведеться робота щодо оновлення положень про ПЗФ відповідно до нових адміністративних меж та законодавчих змін. Проте правова колізія між існуючими правами власності на землю та обов'язковістю дотримання заповідного режиму потребує невідкладного врегулювання на рівні законодавства та посилення контролю за дотриманням природоохоронних зобов'язань.

Екологічна ситуація в Дніпропетровській області характеризується комплексом системних проблем, пов'язаних із надмірною антропогенною трансформацією природного середовища. Регіон має виражену індустріально-сировинну спеціалізацію, що супроводжується інтенсивним використанням природних ресурсів, значним рівнем техногенного навантаження та деградацією компонентів довкілля. У процесі аналізу виявлено ключові виклики, які охоплюють забруднення повітряного та водного басейнів, накопичення відходів, порушення геоекологічної рівноваги, втрату біорізноманіття та неефективне управління територіями природно-заповідного фонду.

Зведена аналітична таблиця 2.1, наведена нижче, дозволяє систематизувати основні екологічні загрози, їх джерела, наслідки та потенційні напрями вирішення з урахуванням регіональних особливостей, правових аспектів і сучасних викликів сталого розвитку.

Таблиця 2.1

Екологічні проблеми Дніпропетровської області

№	Назва проблеми	Основні джерела / причини	Наслідки для довкілля та населення	Потенційні заходи вирішення
1	2	3	4	5
1	Забруднення атмосферного повітря	Промислові підприємства (металургія, енергетика, хімія), автотранспорт	Погіршення якості повітря, ріст захворюваності, кислотні опади	Модернізація виробництв, фільтрування викидів, екологічний моніторинг

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4	5
2	Забруднення поверхневих вод	Скиди зворотних вод промислових і комунальних підприємств	Деградація екосистем, загроза водозабезпеченню	Реконструкція очисних споруд, контроль за водокористувачами
3	Скиди шахтних і кар’єрних вод	Гірничодобувна промисловість (Кривбас), висока мінералізація	Забруднення річок Інгулець, Самара, погіршення якості води	Впровадження технологій очистки, реалізація державних програм
4	Забруднення підземних вод	Промислові стоки, аграрні хімікати, недосконалі комунальні системи	Втрата джерел питної води, ризики для здоров’я	Зміцнення санітарного контролю, герметизація сховищ
5	Порушення режиму малих річок	Самовільне водокористування, створення ставків, розораність	Зменшення водності, замулення, втрата гідробіоценозів	Закріплення прибережних смуг, обмеження агронавантаження
6	Підтоплення територій	Зарегулювання річок, підтоплення з боку водосховищ, забудова заплав	Руйнування інфраструктури, підтоплення житла, заболочення	Відновлення дренажу, містобудівне планування, інженерний захист
7	Управління небезпечними відходами	Хімічні речовини, непридатні ЗЗР, неналежне зберігання	Локальне забруднення ґрунтів і вод, ризики НС	Ідентифікація, утилізація, централізована система поводження
8	Промислові відходи	Високий рівень виробництва, низький рівень утилізації	Забруднення земель, втрати ресурсів, накопичення токсичних речовин	Рециклінг, впровадження «зеленої» економіки, повторне використання
9	Радіаційна безпека	Уранові хвостосховища, порушення в системі моніторингу	Радіоактивне і хімічне забруднення, загроза здоров’ю	Реабілітація об’єктів, функціонування ДП «Бар’єр», державна програма
10	Екзогенні геологічні процеси	Урбанізація, зрошення, гірничі роботи, техногенне навантаження	Зсуви, просідання, загроза інфраструктурі	Системний моніторинг, геотехнічне укріплення
11	Втрата біорізноманіття	Фрагментація екосистем, ізоляція заповідних територій	Зменшення популяцій, екологічна нестійкість	Розвиток екологічної мережі, охорона рідкісних видів
12	Проблеми ПЗФ	Самовільна оранка, передача у приватну власність, відсутність меж	Деградація охоронюваних територій, юридична невизначеність	Винесення меж у натурі, погодження положень, правовий контроль

Узагальнена аналітична оцінка екологічних проблем Дніпропетровської області свідчить про необхідність комплексного та міжсекторального підходу до вирішення існуючих викликів. Проблеми мають не лише локальний, але й національний вимір, оскільки торкаються базових ресурсів – повітря, води, ґрунтів, ландшафтів – і формують загрози для екологічної безпеки та здоров'я населення.

2.2. Національна та регіональна екологічна політика Дніпропетровської області

Національна екологічна політика України визначається як системна діяльність органів державної влади, спрямована на реалізацію конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та забезпечення механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення цього права.

На стратегічному рівні засади державної політики у сфері охорони довкілля закріплено в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII [48]. Основною метою цієї політики є досягнення доброго екологічного стану природного середовища через запровадження екосистемного підходу до всіх сфер соціально-економічного розвитку. Це включає реалізацію принципів збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем як необхідної умови сталого розвитку.

На регіональному рівні реалізацію державної екологічної політики забезпечує департамент екології та природних ресурсів Дніпропетровської обласної державної (військової) адміністрації. З метою досягнення Стратегічної цілі «Екологічна та енергетична безпека» у регіоні розроблено Дніпропетровську обласну комплексну програму екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки, затверджену рішенням обласної ради від 21.10.2015 № 680-34/VI (із подальшими змінами).

Програма охоплює 25 найбільших промислових підприємств області, на які припадає понад 96 % загального обсягу техногенного впливу на довкілля, і реалізується у два п’ятирічні етапи. Основним джерелом фінансування є власні кошти підприємств-забруднювачів, однак також передбачається залучення ресурсів із державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Загальний обсяг фінансування Програми перевищує 40 млрд грн.

Мета Програми: Створення екологічно безпечних і комфортних умов проживання населення області через системне зменшення антропогенного навантаження на природне середовище.

Основні завдання Програми:

1. Розбудова системи регіонального екологічного моніторингу.

2. Зменшення забруднення атмосферного повітря.

3. Охорона та відновлення водних ресурсів.

4. Рекультивація порушених земель, зниження деградації ґрунтів.

5. Формування екологічної культури населення.

6. Впровадження сучасних технологій поводження з побутовими та промисловими відходами.

7. Збереження біорізноманіття, розвиток екологічної мережі області.

8. Розширення рекреаційних територій.

9. Відновлення та захист лісових ресурсів, зокрема на деградованих і еродованих землях.

10. Підвищення енергоефективності та розвиток альтернативної енергетики.

Ефективність реалізації Дніпропетровської обласної програми екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки оцінюється на основі системи цільових показників, які мають бути досягнуті до завершення програмного періоду. Як базові орієнтири для порівняння обрано екологічні показники станом на кінець 2013 року, що характеризуються відносною

стабільністю виробничого циклу в регіоні та дозволяють простежити взаємозв'язок між динамікою промислового виробництва й станом довкілля.

Ключові заплановані результати Програми:

- зниження індексу забруднення атмосфери з 11,8 до 8;
- скорочення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел на 30 %;
- зниження викидів парникових газів (CO_2) на 20 %;
- зменшення викидів від пересувних джерел на 15 %;
- зменшення обсягів забруднюючих речовин у зворотних водах на 40 %;
- скорочення обсягу скиду забруднених стічних вод на 60 %;
- підвищення екологічної стабільності землекористування з 0,28 до 0,4;
- зменшення площ земель, що потребують рекультивації, на 15 %;
- збільшення частки екологічних курсів у закладах освіти на 5 %;
- зменшення обсягів ТПВ на 30 %;
- охоплення 100 % населення послугами збору ТПВ;
- щорічне скорочення обсягів захоронення відходів I–IV класів небезпеки на 15 %;
- підвищення показника заповідності території області з 2,81 % до 9 %;
- збереження кількості видів рослин і тварин на наявному рівні;
- розширення лісового покриву, зниження загроз деградації земель;
- зниження енергомісткості валового регіонального продукту на 25 %.

Незважаючи на виклики воєнного стану та масштабні військові дії на території України, у 2023 році зафіксовані змішані результати виконання Програми [53-55].

Аналіз динаміки реалізації Дніпропетровської обласної комплексної програми (стратегії) екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки свідчить про наявність низки позитивних результатів, досягнутих упродовж 2023 року, попри ускладнення безпекової ситуації та загальне економічне навантаження на регіон.

По-перше, спостерігається тенденція до зниження техногенного навантаження на водні об'єкти, зокрема, обсяги скидання зворотних вод у поверхневі водні об’єкти зменшилися на 4,4 % – з 495,74 млн м³ у 2022 році до 473,7 млн м³ у 2023 році (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Обсяги скидання зворотніх вод та розміщення відходів

Джерело: [17]

Цей результат зумовлений, зокрема, впровадженням раціонального водоспоживання у технологічному циклі виробництва електроенергії на ДТЕК «Придніпровська ТЕС», а також зменшенням утворення стічних вод промисловими підприємствами, серед яких слід відзначити діяльність КП «Кривбасводоканал».

По-друге, незважаючи на складні умови воєнного стану, продовжується реалізація природоохоронних заходів у межах регіональної програми. Так, станом на кінець 2023 року виконано 212 із 418 запланованих заходів, що становить 51 % від загального обсягу. При цьому впродовж звітного періоду реалізовано 5 нових заходів, а 6 заходів мають статус щорічних і виконуються на

постійній основі, що свідчить про сталість відповідних екологічних ініціатив (рис. 2.2.-2.3).

Рис. 2.2. Обсяги викидів в атмосферне повітря за підсумками 2023 року та ТОП-5 заходів

Джерело: [53]

По-третє, обсяг залучених інвестицій у природоохоронну діяльність за рік склав понад 1,9 млрд грн, що на 5,5 % перевищує аналогічний показник 2022 року (рис. 2.3.). Така динаміка демонструє не лише наявність зацікавленості з боку промислових підприємств регіону в екологічній модернізації, але й збереження високого рівня екологічної відповідальності у воєнний період.

Загалом, зафіксовані позитивні зміни свідчать про поступову реалізацію цілей Програми, а також про ефективність поєднання державного управління з інституційною участю підприємств у формуванні екологічно безпечного середовища.

Рис. 2.3. Стан виконання Дніпропетровської обласної комплексної програми (стратегії) екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016-2025 рр.

Джерело: [17]

Незважаючи на досягнення окремих позитивних результатів у реалізації Програми екологічної безпеки та запобігання змінам клімату, у 2023 році у Дніпропетровській області зафіксовано низку негативних екологічних тенденцій, що ускладнюють досягнення стратегічних цілей у сфері охорони довкілля.

Перш за все, суттєвим викликом залишається зростання рівня атмосферного забруднення. Так, за підсумками звітного року обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зросли на 13,1 % порівняно з попереднім роком, досягнувши 356,6 тис. тонн. Основним чинником такого приросту є відновлення діяльності енергогенеруючих підприємств, зокрема:

– збільшення на 101,2 % обсягів виробництва електроенергії на ДТЕК «Криворізька ТЕС»;

– приріст на 39,5 % виробництва на ДТЕК «Придніпровська ТЕС».

Активізація роботи зазначених об’єктів, попри її економічну доцільність в умовах воєнного часу, негативно позначилася на екологічному стані повітряного басейну регіону, що свідчить про необхідність посилення контролю за впровадженням природоохоронних технологій у секторі енергетики.

Крім того, у звітному періоді зафіксовано зростання обсягів розміщення промислових відходів на 19,5 % — до 72,1 млн тонн. Це пояснюється інтенсифікацією розкривних робіт, видобутку корисних копалин та збільшенням обсягів промислового виробництва на провідних підприємствах області. Такі процеси створюють додаткове антропогенне навантаження на геосистеми та зумовлюють погіршення екологічного стану прилеглих територій, у тому числі потенційно загрожуючи водним і ґрунтовим ресурсам. [15-17]

Загалом, на тлі загального прогресу в окремих сферах природоохоронної діяльності, виклики, пов’язані з викидами в атмосферу та накопиченням відходів, залишаються ключовими загрозами екологічній безпеці регіону та потребують посиленої уваги з боку органів влади, підприємств і громадськості.

Попри стратегічну значущість реалізації заходів, передбачених Дніпропетровською обласною програмою екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки, у 2023 році зафіксовано тенденцію до часткового невиконання зобов’язань з боку низки великих промислових підприємств. Така ситуація мала негативний вплив на загальний рівень виконання програмних показників та ускладнила досягнення запланованих екологічних результатів [53-55].

Зокрема, до підприємств, які не забезпечили повне виконання затверджених природоохоронних заходів, належать:

- ПрАТ “ДТЕК Павлоградвугілля”;
- ДТЕК “Придніпровська ТЕС”;
- ПАТ “АрселорМіттал Кривий Ріг”;
- ПАТ “Дніпровський металургійний комбінат”;
- ПрАТ “Кривий Ріг Цемент”.

Крім того, у зв’язку з воєнними діями та тимчасовим припиненням діяльності окремих підприємств, у 2023 році відсутня звітність або призупинено реалізацію природоохоронних заходів на:

- АТ “Марганецький гірничо-збагачувальний комбінат”;
- АТ “Нікопольський завод феросплавів”.

Ці фактори суттєво ускладнили забезпечення системного і повноцінного моніторингу за виконанням екологічних ініціатив та призвели до зниження ефективності загального екологічного управління в регіоні.

Джерела та структура фінансування екологічної програми у 2023 році

Загальний обсяг фінансування реалізації програмних заходів у 2023 році склав 2005,718 млн грн, основну частку з яких становили власні кошти підприємств-забруднювачів – 1888,051 млн грн (94,1 %). Додаткове фінансування надходило з таких джерел:

- коштів обласного бюджету – 81,285 млн грн (4,1 %), спрямованих переважно на реконструкцію систем водовідведення та впровадження прогресивних методів очищення стічних вод;
- власних коштів Східного лісового офісу ДП “Ліси України” – 36,382 млн грн (1,8 %), призначених для реалізації заходів з відновлення та збереження лісових екосистем [53-55].

Структура фінансування свідчить про домінування приватного сектора в реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Водночас залежність від добровільного залучення коштів підприємств створює ризики неповного фінансування окремих напрямів, зокрема у випадках, коли компанії призупиняють діяльність або не мають можливості забезпечити виконання екологічних заходів у повному обсязі.

Таким чином, для підвищення ефективності реалізації екологічної програми доцільно посилити контроль за виконанням зобов’язань з боку підприємств, удосконалити механізми звітності та розширити залучення публічного фінансування до пріоритетних екологічних напрямів.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Забезпечення екологічної безпеки на територіях, постраждалих унаслідок збройної агресії проти України

Унаслідок повномасштабної збройної агресії проти України відбулося істотне загострення екологічної ситуації в регіоні, зокрема поглиблення вже наявних екологічних проблем, характерних для Дніпропетровської області. Воєнні дії спричинили комплексний негативний вплив на всі компоненти навколишнього природного середовища — атмосферне повітря, ґрунтовий покрив, ландшафти, поверхневі й підземні води, флору та фауну.

Ключовими екологічними ризиками в умовах активних бойових дій є масштабне забруднення довкілля, зумовлене ушкодженням промислових підприємств та інфраструктурних об’єктів унаслідок прямого ураження боєприпасами або аварійних збоїв у їх роботі через перебої з електропостачанням, водо- та газозабезпеченням, а також порушенням виробничих технологічних циклів. Руйнування транспортної й промислової інфраструктури спричинило масові викиди нафтопродуктів та інших небезпечних речовин, що загрожує інтегральній екологічній безпеці регіону.

Зупинка роботи окремих видобувних підприємств викликала не лише тимчасовий дефіцит корисних копалин, а й поставила під загрозу подальшу розробку родовищ, зважаючи на можливі структурні пошкодження. На цьому тлі особливої актуальності набуває питання оцінки збитків, завданих довкіллю внаслідок війни, а також необхідність визначення масштабів витрат на його відновлення.

Попри очевидність значної шкоди природним системам, достовірна кількісна оцінка завданих збитків є складною через порушення або повне знищення систем екологічного моніторингу, а також через обмежений або відсутній доступ до природоохоронних територій, включно з лісовими масивами, водно-болотними угіддями та об'єктами природно-заповідного фонду. Окремі природні комплекси та рідкісні екосистеми вже зазнали невиправних змін і не підлягають відновленню.

Фіксація фактів екологічних правопорушень і завданої шкоди внаслідок збройної агресії російської федерації здійснюється в межах функціонування інформаційної платформи «ЕкоЗагроза» та через діяльність оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України. Згідно з попередніми оцінками, підготовленими Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України у співпраці з міжнародними експертами в межах дослідження «Російсько-українська війна: вплив на довкілля», загальний обсяг екологічних збитків, завданих Дніпропетровській області станом на листопад 2023 року, становить близько 37 млн доларів США. У загальнонаціональному масштабі ця цифра сягає 59,7 млрд доларів США.

Воєнне вторгнення має довготривалий негативний вплив на здатність економіки України забезпечувати сталий розвиток, запобігати змінам клімату та адаптуватися до них. Знищення об'єктів критичної інфраструктури, промислових підприємств, складів зберігання пального, сировини та відходів, а також житлової забудови формує значні ризики хімічного забруднення, які можуть набути характеру регіональних екологічних катастроф.

Окрему загрозу становить підрив російськими військами дамби Каховської ГЕС, що має катастрофічні наслідки для водного, лісового та аграрного секторів. Зокрема, очікується масштабне поширення ерозійних процесів, втрата зрошуваних земель, руйнування екосистем, порушення агрокліматичних умов у нижній течії Дніпра, зокрема на території нижче міста Нікополь. До потенційних наслідків належать опустелювання, посилення пилових бур та зміщення кліматичних зон.

Активна фаза бойових дій значно погіршила якість атмосферного повітря. До основних чинників забруднення належать вибухи боєприпасів, підриви інфраструктури, пожежі на нафтобазах, автозаправних станціях, у промислових зонах та природних екосистемах. Війна також сприяє збільшенню викидів вуглекислого газу й інших парникових газів, що негативно позначається на глобальному кліматичному балансі.

Водні ресурси зазнають суттєвого негативного впливу внаслідок воєнних дій. Забруднення відбувається як результат витоків паливно-мастильних матеріалів, руйнування підприємств і гідротехнічних споруд, що не лише знижує якість води, а й спричиняє дефіцит питної та технічної води, зниження обсягів рибного вилову, втрату біорізноманіття. Водночас пошкодження або знищення очисних споруд унеможливлює ефективну фільтрацію стічних вод, що призводить до їхнього скидання у водойми без належного очищення, спричиняючи подальшу деградацію водних екосистем.

Воєнні дії, що тривають на території України, істотно ускладнили процеси поводження з твердими побутовими відходами. До звичних побутових компонентів додаються значні обсяги залишків військової техніки, будівельних конструкцій, зруйнованих об’єктів критичної інфраструктури, утилізація яких потребує спеціалізованих потужностей та попереднього розмінування територій. У зв’язку з цим зростає рівень екологічної небезпеки через накопичення відходів підвищеної токсичності та появу так званих "воєнних відходів". Особливу загрозу становлять матеріали, що містять озоноруйнівні речовини (зокрема теплоізоляційні матеріали, пінополіуретан тощо), які вивільняються при руйнуванні будівель.

Військові маневри, будівництво оборонних споруд, вибухи боєприпасів, а також масштабні пожежі призводять до значного порушення ґрунтового покриву. Одним із найбільш деструктивних наслідків такого впливу є активізація процесів ґрунтової ерозії — руйнування верхнього, найбільш родючого шару ґрунту під впливом води, вітру та антропогенних чинників. Втрата гумусного шару супроводжується зменшенням вмісту поживних речовин, що загрожує різким

зниженням родючості сільськогосподарських угідь. У зв’язку з цим важливо забезпечити систематичний моніторинг стану ґрунтів, зокрема їх агрохімічне обстеження з фіксацією базових та поточних показників вмісту поживних елементів і рівня забруднення.

Підрив Каховської гідроелектростанції російськими військами значно посилив ерозійні процеси, особливо на територіях, які раніше забезпечувались водою з Каховського водосховища. Брак зрошувальної води викликає порушення водно-повітряного режиму ґрунтів, що, в умовах підвищених температур, призводить до підсихання верхнього шару, його розтріскування, запилення та інтенсифікації вітрової ерозії.

Найбільш вразливими є території Нікопольського та Криворізького районів, де припинення функціонування дев’яти зрошувальних систем (загальна площа обслуговування — близько 50 тис. га) може призвести до деградації засушливих ґрунтів. Це загрожує не лише втратою сільськогосподарських угідь, а й зниженням продуктивності природних екосистем — пасовищ і лісів. У разі відсутності адаптаційних заходів ці зміни можуть набути незворотного характеру, що означатиме повну втрату біосферного потенціалу регіону.

Зокрема, на території Нікопольського району, що активно використовував воду Каховського водосховища для зрошення, у короткостроковій перспективі (до 1 року) можливе посилення ерозії гумусного горизонту. У середньостроковій перспективі (1–5 років) порушення гідрогеологічного режиму та дренажних процесів становить суттєву загрозу для агровикористання земель більшої частини району.

Внаслідок активних бойових дій значних пошкоджень зазнали лісові та лісозахисні насадження Дніпропетровської області. У зв’язку з цим актуалізується потреба у проведенні комплексного моніторингу стану земель лісогосподарського призначення, включаючи лісові масиви та розсадники. Основними загрозами для лісових екосистем виступають лісові пожежі, які виникають унаслідок бойових дій — вибухів боєприпасів та навмисних підпалів, пов’язаних із тактикою ведення війни. Крім того, спостерігаються значні

механічні пошкодження лісових площ через пересування важкої військової техніки та вибухи, що спричиняють ослаблення деревостану або його повну загибель.

Окрему небезпеку становлять наслідки підриву дамби Каховської ГЕС, які вже проявляються на територіях лісів у межах Нікопольського та частково Криворізького районів. Постраждалі площі становлять близько 4–5 % від загального лісового фонду області. Особливо вразливою є екосистема штучних лісів, що займають приблизно 90 % лісової території Дніпропетровщини. Ці насадження представлені породами, чутливими до зниження вологості. Втрата таких лісів спричинить загострення процесів вітрової ерозії ґрунтів та поширення піщаних бур.

Зниження рівня ґрунтових вод через порушення гідрологічного режиму може у перспективі призвести до масового всихання лісів, що створює передумови для широкомасштабних лісових пожеж. У зв’язку з цим серед першочергових завдань відновлення довкілля регіону слід виокремити: відновлення та відтворення лісових екосистем; закладання нових та реконструкцію існуючих полезахисних і захисних лісонасаджень.

Воєнні дії також спричинили масштабне забруднення земель і трансформацію ландшафтів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Ускладнення роботи установ ПЗФ пов’язане з відсутністю охорони, призупиненням фінансування, що своєю чергою сприяє зростанню кількості незаконних вирубок, самовільного видобутку корисних копалин, а також виникненню лісових і трав’яних пожеж.

Ці чинники створюють загрозу досягненню стратегічних цілей у сфері збереження біорізноманіття, знижують здатність екосистем до поглинання парникових газів та сприяють прискоренню процесів опустелювання. Під особливою загрозою опинилися ендемічні види флори і фауни, зникнення яких матиме непоправні наслідки для екологічної рівноваги регіону.

З метою об’єктивного фіксування фактів завданої шкоди природно-заповідному фонду, відповідно до доручення начальника Дніпропетровської

обласної військової адміністрації від 08.05.2023 № 08/-14/0/35-23, головам районних військових адміністрацій, сільським, селищним та міським головам доручено забезпечити створення спеціальних комісій. Їхнім завданням є виявлення фактів пошкодження природних комплексів та об'єктів у межах ПЗФ, оцінка масштабів шкоди, а також документування збитків, спричинених війною.

З метою координації процесів відновлення територій, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову від 14 жовтня 2022 року № 1159 "Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них". Документ визначає нормативну базу для стратегічного планування та реалізації заходів з відбудови постраждалих територій, передбачаючи участь громадськості в обговоренні та формуванні програм.

Згідно з Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 (із внесеними змінами), на території Дніпропетровської області офіційно визначені громади, які постраждали від активних бойових дій або перебували під тимчасовою окупацією. Зокрема, до таких належать:

- Криворізький район: Зеленодольська міська територіальна громада;
- Нікопольський район: Марганецька міська громада; Мирівська сільська громада (за винятком с. Вищетарасівка); окремі населені пункти Покровської сільської громади (с. Покровське, с. Приміське); Червоногригорівська селищна громада (с. Борисівка, с. Дмитрівка, с. Привільне);
- Синельниківський район: Великомихайлівська, Маломихайлівська, Новопавлівська сільські та Покровська селищна територіальні громади.

Крім цього, на території області тривають активні бойові дії, що охоплюють:

- Нікопольський район: Марганецьку міську, Мирівську сільську, Нікопольську міську та Червоногригорівську селищну громади, а також окремі

населені пункти Покровської сільської громади (с. Покровське, с. Капулівка, с. Олексіївка).

Ці території потребують першочергової уваги в контексті оцінки збитків, планування реконструкційної діяльності, відновлення інфраструктури, а також проведення екологічного моніторингу та реабілітації довкілля.

У результаті проведеного аналізу територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройної агресії, було попередньо визначено перелік природно-заповідних територій та об'єктів Дніпропетровської області, які зазнали ушкоджень або знаходяться в зоні потенційної небезпеки. До таких належать:

1. Геологічна пам'ятка природи "Відслонення аркозових пісковиків"
2. Лісовий заказник "Дібрівський"
3. Ландшафтний заказник "Балка Горіхова"
4. Лісовий заказник "Новопавлівський ліс"
5. Ландшафтний заказник "Річка Гайчур"
6. Ландшафтний заказник "Річка Янчур"
7. Ландшафтний заказник "Березово-Вишневський"
8. Ландшафтний заказник "Старокасьянівський"
9. Ентомологічний заказник "Покровський"
10. Зона відпочинку "Орджонікідзевська"
11. Комплексна пам'ятка природи "Нікопольські заплави"
12. Ландшафтний заказник "Базавлуцький прибережно-річковий комплекс"
13. Ландшафтний заказник "Грушівка"

Крім того, на підставі офіційної інформації, наданої районними військовими адміністраціями, зафіксовано випадки завдання екологічної шкоди об'єктам природно-заповідного фонду. Зокрема, підтверджено ймовірне пошкодження заказника загальнодержавного значення "Дібрівський ліс", комплексної пам'ятки природи місцевого значення "Нікопольські заплави" та ботанічної пам'ятки природи "Білі тополі". Ці об'єкти потребують подальшого

інструментального обстеження, картографування шкоди та розробки планів екологічної реабілітації.

Однією з ключових екологічних проблем Дніпропетровської області залишається забезпечення сталого водопостачання населених пунктів та покращення екологічного стану водних ресурсів, зокрема річок. У межах офіційної наради, що відбулася в Дніпропетровській обласній державній адміністрації за участю Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Світлани Гринчук, було розглянуто низку пріоритетних питань регіонального рівня.

Серед них — питання реконструкції балки Свистунова, над яким наразі спільно працюють Міністерство захисту довкілля, місцева влада, Державне агентство водних ресурсів України, представники наукових кіл, промислових підприємств та міжнародні партнери. Окрему увагу приділено питанням відновлення водності річки Саксагань, для чого вже розроблено відповідне технічне рішення, а також досягнуто попередніх домовленостей з донорами щодо фінансування проєкту.

У зв’язку з руйнуванням Каховського водосховища та греблі Карачунівського водосховища річка Інгулець стала ключовим джерелом водопостачання для Криворізької агломерації. У цьому контексті обговорено реалізацію Державної цільової програми комплексного водозабезпечення територій, що зазнали впливу воєнних дій, зокрема перекидання води каналом Дніпро–Інгулець для забезпечення водопостачання міст Кривий Ріг та Миколаїв. У межах цієї програми вже підготовлено два проєкти: перший — щодо розчистки русла річки Інгулець у межах Новолатівської територіальної громади, другий — з відновлення гідротехнічної споруди в Глеюватській сільській громаді.

Крім питань водопостачання, було розглянуто й проблему моніторингу якості атмосферного повітря та зменшення промислового навантаження. Зважаючи на високий рівень індустріалізації регіону, громадськість неодноразово зверталася зі скаргами щодо забруднення повітря, порушень природоохоронного законодавства з боку промислових підприємств і

недопущення державних інспекторів до екологічних перевірок. Було досягнуто домовленості щодо посилення співпраці між центральними органами виконавчої влади та регіональною владою для покращення ситуації.

У цьому контексті Міністр наголосила на необхідності реформи державного екологічного контролю, що передбачає трансформацію від каральної до превентивної моделі з акцентом на профілактику порушень, впровадження принципу “забруднювач платить” і застосування сучасних цифрових технологій. Дніпропетровська область буде залучена як один з регіонів пілотного впровадження оновленої системи екоконтролю.

У рамках робочої поїздки також обговорено питання розроблення регіональної стратегії адаптації до зміни клімату за підтримки міжнародної технічної допомоги. Окремо було порушено питання створення національного природного парку “Самарсько-Орільський”, ініціатива щодо якого походить від науковців Природного заповідника “Дніпровсько-Орільський”. Згідно з планом, національний парк має бути створений на основі дев’яти існуючих об’єктів природно-заповідного фонду області. Це питання буде додатково опрацьовано спільно з територіальними громадами.

3.2. Заходи щодо удосконалення публічного управління в сфері реалізації екологічної політики Дніпропетровської області

З метою вдосконалення правових механізмів використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки на території Дніпропетровської області протягом 2023 року було ухвалено низку важливих рішень Дніпропетровської обласної ради. Зокрема, сесіями обласної ради були прийняті наступні нормативно-правові акти:

1. Рішення № 260-15/VIII від 03.02.2023 — про внесення змін до Регіональної цільової програми захисту населення і територій від надзвичайних

ситуацій техногенного та природного характеру, а також забезпечення пожежної безпеки на 2021–2025 роки (з урахуванням попередніх змін).

2. Рішення № 278-16/VIII від 28.04.2023 — аналогічне уточнення до зазначеної Програми у контексті її оперативної актуалізації.

3. Рішення № 280-16/VIII від 28.04.2023 — про оновлення Дніпропетровської обласної комплексної програми (стратегії) екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки.

4. Рішення № 310-17/VIII від 28.07.2023 — про затвердження Програми державного моніторингу у сфері охорони атмосферного повітря на 2023–2027 роки в межах Дніпропетровської зони.

5. Рішення № 311-17/VIII від 28.07.2023 — про затвердження Регіонального плану управління відходами у Дніпропетровській області до 2030 року.

6. Рішення № 315-17/VIII від 28.07.2023 — чергове уточнення положень Регіональної цільової програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій на 2021–2025 роки.

7. Рішення № 342-18/VIII від 08.12.2023 — подальше коригування зазначеної Програми з метою адаптації до актуальних викликів.

8. Рішення № 350-18/VIII від 08.12.2023 — зміни до обласної стратегії екологічної безпеки та протидії зміні клімату, спрямовані на підвищення ефективності її реалізації.

9. Рішення № 366-18/VIII від 08.12.2023 — про затвердження проєкту організації території регіонального ландшафтного парку “Самарські плавні” з метою збереження, охорони та рекреаційного використання природних комплексів і об’єктів на території Піщанської сільської ради Новомосковського району.

Таким чином, ухвалені рішення відображають системний підхід до регіонального екологічного врядування, акцентуючи увагу як на моніторингу стану довкілля, так і на розвитку природно-заповідного фонду та підвищенні стійкості до екологічних загроз.

Ефективна реалізація екологічної політики на регіональному рівні потребує постійного вдосконалення системи публічного управління, що має ґрунтуватися на принципах відкритості, правової визначеності, інституційної спроможності та сталого партнерства між владою, громадськістю та бізнесом. У контексті зростаючих викликів техногенного, кліматичного та воєнного характеру для Дніпропетровської області особливої актуальності набуває впровадження сучасних управлінських інструментів і підходів до регулювання природоохоронної діяльності. У цьому зв'язку було сформовано систематизований перелік пріоритетних напрямів та заходів, спрямованих на вдосконалення механізмів публічного управління у сфері охорони довкілля (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Заходи щодо удосконалення публічного управління в сфері реалізації екологічної політики Дніпропетровської області

Напрям удосконалення	**Конкретні заходи**	**Очікуваний результат**
Міжвідомча координація	Створення постійних координаційних платформ за участі ОДА, громад, підприємств	Єдність дій та відповідальності всіх учасників
Цифровізація моніторингу	Розробка інтегрованої онлайн-системи екологічного моніторингу	Прозорість даних і підзвітність влади
Оновлення нормативної бази	Аналіз і оновлення рішень обласної ради з екологічних питань	Актуальність рішень і правовий захист довкілля
Контроль виконання програм	Запровадження індикаторів ефективності, аудит реалізації Програми	Зростання рівня виконання природоохоронних заходів
Посилення спроможності ОМС	Навчання представників громад з питань екологічного управління	Професіоналізація місцевої екополітики
Публічно-приватне партнерство	Залучення бізнесу до модернізації екологічної інфраструктури	Покращення технічного стану природоохоронних об'єктів
Екологічна демократія	Розширення громадської участі у прийнятті екологічних рішень	Залучення громадян до охорони довкілля
Участь у міжнародних ініціативах	Співпраця з програмами EU4Environment, LIFE, UNEP	Інтеграція до європейських екологічних стандартів
Екологічна освіта та культура	Включення курсів у навчальні програми, реалізація просвітницьких кампаній	Формування екосвідомого суспільства

Фінансова стабільність	Оптимізація обласного бюджету, залучення міжнародних грантів та інвесторів у природоохоронні проєкти	Сталий розвиток та стабільне фінансування заходів

1. З метою підвищення ефективності реалізації екологічної політики на регіональному рівні необхідне запровадження стійкого механізму міжвідомчої взаємодії, що передбачає координацію діяльності Департаменту екології та природних ресурсів Дніпропетровської обласної державної (військової) адміністрації, органів місцевого самоврядування (територіальних громад), профільних структур обласної виконавчої влади, а також ключових суб'єктів господарювання – промислових підприємств і природокористувачів. Така взаємодія має бути спрямована на узгодження стратегічних та оперативних пріоритетів екологічної політики, чітке розмежування відповідальності за реалізацію природоохоронних заходів, запровадження спільного планування, моніторингу та контролю за дотриманням вимог законодавства і виконанням екологічних програм. Важливо забезпечити регулярне функціонування міжвідомчих координаційних платформ, проведення погоджувальних нарад, створення інтегрованих інформаційних систем для відстеження стану довкілля та ходу виконання програмних завдань.

2. З метою підвищення ефективності системи екологічного управління в Дніпропетровській області необхідне впровадження сучасної цифрової платформи регіонального екологічного моніторингу. Така платформа має забезпечити інтеграцію даних із різних джерел (державних установ, органів місцевого самоврядування, підприємств-забруднювачів, лабораторій спостереження), їх обробку, збереження та візуалізацію у зручному для користувача форматі. Це сприятиме формуванню єдиного інформаційного середовища, що забезпечить:

– оперативний доступ органів влади, підприємств і громадськості до актуальної інформації про стан атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, рівень шуму, радіаційного фону та інші екологічні параметри;

– прозорість діяльності суб’єктів господарювання у частині дотримання екологічного законодавства;

– ефективний моніторинг динаміки забруднення та реалізації природоохоронних заходів;

– автоматизовану генерацію звітності, що спрощує контроль за виконанням екологічних зобов’язань;

– аналітичну підтримку прийняття управлінських рішень шляхом застосування модулів прогнозування та оцінки ризиків.

Реалізація цього заходу потребує належного технічного забезпечення, залучення кваліфікованих фахівців з ІТ-сфери та екології, а також нормативно-правового врегулювання обміну інформацією між відповідними суб’єктами.

3. З огляду на зростаючі екологічні виклики та необхідність забезпечення ефективного регіонального управління природоохоронною діяльністю, актуальним є перегляд та удосконалення чинної нормативно-правової бази на рівні Дніпропетровської області. Зокрема, потребує систематичної правової експертизи комплекс рішень обласної ради, що регламентують реалізацію екологічної політики у сфері:

– управління відходами;

– охорони атмосферного повітря;

– захисту та раціонального використання водних ресурсів;

– збереження біорізноманіття та природно-заповідного фонду.

Оновлення має ґрунтуватися на принципах екосистемного підходу, інтегрованого управління ресурсами та адаптації до змін клімату. Особливу увагу слід приділити гармонізації місцевих нормативно-правових актів із законодавством Європейського Союзу відповідно до зобов’язань України в межах Угоди про асоціацію.

Ключовими напрямами реалізації заходу є:

– проведення правової інвентаризації та експертизи чинних обласних програм, положень і регіональних планів;

– розроблення та ухвалення оновлених регіональних стратегій, що враховують новітні наукові підходи, міжнародні стандарти та результати екологічного моніторингу;

– інституційне забезпечення механізмів впровадження прийнятих рішень (включаючи контроль, звітність, публічну участь та санкційні інструменти);

– підвищення спроможності органів місцевого самоврядування до реалізації оновлених положень через навчання, методичну підтримку та цифровізацію процедур.

Такий підхід дозволить забезпечити ефективну правову основу для реалізації Стратегії екологічної безпеки області, підвищити якість регіонального екологічного управління та сприяти досягненню цілей сталого розвитку.

4. Для досягнення стратегічних цілей у сфері зниження техногенного навантаження на довкілля та досягнення екологічної рівноваги в регіоні необхідно забезпечити ефективне функціонування Дніпропетровської обласної комплексної програми екологічної безпеки та запобігання змінам клімату. З цією метою доцільно розробити та впровадити дієві механізми моніторингу й контролю за виконанням запланованих природоохоронних заходів з боку промислових підприємств — основних забруднювачів довкілля.

Пропонується:

– встановити обов’язкову звітність для підприємств щодо ходу реалізації заходів із чіткими строками, екологічними та фінансовими індикаторами;

– запровадити адміністративну та фінансову відповідальність за систематичне невиконання або ігнорування положень Програми, включно із санкціями;

– створити механізми незалежного громадського моніторингу та публічного аудиту екологічної ефективності підприємств, передбачивши участь експертного та академічного середовища, екологічних НУО, засобів масової інформації;

– забезпечити прозорість процесу шляхом публічного доступу до інформації про виконання кожного заходу.

Ці дії мають сприяти підвищенню відповідальності підприємств, формуванню довіри суспільства до органів влади та сталому екологічному розвитку регіону.

5. Підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Одним із ключових викликів ефективної реалізації екологічної політики в регіоні є обмежена спроможність територіальних громад до планування, адміністрування та моніторингу екологічних програм. Підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування передбачає цілеспрямоване інвестування в розвиток компетенцій, кадровий потенціал та управлінські інструменти громад.

Пропонується:

– організувати серії навчальних програм, тренінгів та воркшопів з питань екологічного планування, застосування природоохоронного законодавства, оцінки впливу на довкілля (ОВД), процедур стратегічної екологічної оцінки (СЕО);

– надати громадам методичну допомогу у підготовці екологічних проєктів для отримання фінансування з державного, обласного бюджету, міжнародних донорських програм (зокрема EU4Environment, LIFE+, GEF);

– сприяти розробці локальних екологічних програм розвитку, які відповідають наявним проблемам конкретної громади;

– створити платформу обміну кращими практиками між громадами області з питань охорони довкілля та раціонального природокористування.

Реалізація цих заходів дозволить забезпечити ефективне делегування екологічних повноважень на місця та сприятиме інтеграції питань охорони довкілля до місцевих стратегій розвитку.

6. Поширення практик публічно-приватного партнерства в екологічній сфері. Публічно-приватне партнерство (ППП) є ефективним інструментом залучення фінансових та технологічних ресурсів бізнесу для досягнення цілей сталого екологічного розвитку. У контексті екологічної політики Дніпропетровської області доцільним є активне впровадження ППП у реалізацію

природоохоронних заходів, зокрема — у сфері модернізації систем очищення стічних вод, управління промисловими відходами, енергозбереження та впровадження “зелених” інновацій.

Рекомендовані напрями реалізації:

– створення сприятливого регуляторного та інституційного середовища для розвитку ППП, включаючи затвердження прозорих процедур ініціювання партнерських проектів у сфері екології;

– залучення бізнесу до модернізації інфраструктури екологічного призначення (очисні споруди, полігони ТПВ, станції моніторингу) через спільне фінансування, лізинг чи концесію;

– стимулювання “зелених” інвестицій шляхом надання податкових пільг, компенсацій або доступу до спеціальних кредитних ліній підприємствам, що впроваджують екологічно чисті технології;

– інтеграція екологічних критеріїв у проєкти державно-приватної взаємодії в інших галузях (будівництво, транспорт, ЖКГ), що дозволить досягти комплексного екологічного ефекту.

Застосування моделей ППП дозволить не лише зменшити навантаження на бюджет, а й покращити якість природоохоронних послуг, посилити екологічну відповідальність бізнесу та прискорити досягнення цілей сталого розвитку.

7. Розвиток інструментів екологічної демократії та залучення громадян

Формування ефективної екологічної політики неможливе без широкого залучення громадянського суспільства, активної участі громад у прийнятті управлінських рішень і здійсненні контролю за їх виконанням. Впровадження принципів екологічної демократії сприяє підвищенню прозорості, підзвітності органів публічної влади, формуванню довіри громад до екологічної політики та стимулює розвиток культури сталого природокористування.

Рекомендовані дії:

– проведення регулярних публічних консультацій та слухань з питань реалізації регіональних та місцевих екологічних програм, зміни статусу

природоохоронних територій, розміщення об’єктів підвищеного екологічного ризику;

– впровадження екологічного аудиту громад, з визначенням сильних і слабких сторін у сфері охорони довкілля та публічним звітуванням результатів;

– запровадження практики “зеленого бюджетування”, коли бюджетні витрати оцінюються з позицій їх екологічного впливу та ефективності;

– формування консультативних рад, молодіжних та екологічних ініціативних груп при органах місцевого самоврядування;

– інформування та екопросвіта громадськості, включаючи використання цифрових платформ, соціальних мереж, інтерактивних інструментів участі.

Розвиток екологічної демократії дозволяє формувати активне громадянське суспільство, що не лише слідкує за виконанням екологічних зобов’язань держави й бізнесу, але й виступає рушієм позитивних змін у сфері охорони довкілля.

8. Розширення участі регіону в національних та міжнародних екологічних ініціативах. Ефективне вирішення екологічних проблем на регіональному рівні неможливе без активної інтеграції в національні та глобальні ініціативи з охорони довкілля. Дніпропетровська область має значний потенціал для залучення міжнародної технічної допомоги, партнерських ресурсів та участі в пілотних проєктах сталого розвитку.

Пріоритетними напрямами у цьому контексті є:

– інституційна участь у програмах ЄС та ООН (EU4Environment, LIFE, UNEP, GEF), які спрямовані на підвищення енергоефективності, розвиток циркулярної економіки, збереження біорізноманіття та декарбонізацію промисловості;

– налагодження міжрегіонального співробітництва з країнами ЄС, зокрема в рамках "Зеленого курсу" (European Green Deal), обмін кращими практиками управління відходами, охорони водних ресурсів, цифровізації екологічного моніторингу;

– розвиток партнерств з міжнародними природоохоронними організаціями та екологічними НУО, що діють в Україні, з метою розширення експертизи, адвокації та реалізації спільних проєктів.

Залучення області до міжнародних екологічних процесів підвищує імідж регіону як надійного партнера, сприяє мобілізації зовнішніх ресурсів та пришвидшує адаптацію до стандартів сталого розвитку.

9. Формування та просування екологічної культури та освіти

Суспільна екологічна свідомість є основою для формування сталих моделей природокористування. Одним із ключових інструментів у цьому напрямі є розбудова системи екологічної освіти та просвітницьких кампаній, що спрямовані на всі вікові та соціальні групи населення.

Передбачувані заходи включають:

– інтеграцію екологічних модулів та курсів до програм загальної середньої, професійної та вищої освіти, з акцентом на екологічне мислення, управління ресурсами, поводження з відходами та кліматичні виклики;

– організацію шкільних та молодіжних проєктів екологічного спрямування, таких як “зелені школи”, екохаби, екологічні форуми;

– проведення масштабних інформаційно-просвітницьких кампаній для громадян, присвячених темам водозбереження, відповідального споживання, сортування та повторного використання відходів;

– використання цифрових платформ, мобільних застосунків та соціальних мереж для поширення екологічних знань серед широкої аудиторії.

Розвиток екологічної культури сприяє довгостроковій зміні поведінкових моделей громадян і формуванню соціального запиту на якісне екологічне управління.

10. Забезпечення стабільного багатоканального фінансування екологічних програм. Фінансова спроможність екологічної політики є критично важливим фактором її результативності. Для досягнення сталого та передбачуваного фінансування регіональних природоохоронних програм необхідно запровадити багатоканальну модель залучення ресурсів.

До ключових механізмів відносяться:

– оптимізація використання коштів обласного екологічного фонду, шляхом чіткого пріоритетування проектів з високою екологічною ефективністю;

– використання принципу “забруднювач платить” — через екологічні податки, збори та штрафи, які мають бути цільово спрямовані на фінансування природоохоронних заходів;

– залучення грантових ресурсів, зокрема з державного фонду регіонального розвитку, міжнародних програм, коштів донорських організацій;

– впровадження інноваційних фінансових інструментів, таких як екологічне страхування, “зелені облігації” (green bonds), екологічне кредитування для підприємств, що впроваджують технології зменшення негативного впливу на довкілля;

– створення системи оцінки ефективності бюджетних витрат в екологічній сфері на основі екологічних індикаторів.

Забезпечення сталого фінансування дозволить регіону планувати довгострокові програми, зменшити залежність від нестабільних бюджетних надходжень та підвищити якість екологічного управління.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що екологічна політика в Україні є складним і багаторівневим соціально-правовим явищем, яке охоплює стратегічне планування, правове регулювання, інституційну взаємодію та фінансове забезпечення. Її реалізація передбачає використання комплексу інструментів — політичних, правових, економічних, організаційних — орієнтованих на досягнення екологічної безпеки, збереження природного середовища та забезпечення сталого розвитку.

Нормативно-правова база екологічної політики України формується з урахуванням положень Конституції, галузевих законів, міжнародних договорів та актів підзаконного рівня. Зростаюча євроінтеграція обумовлює адаптацію законодавства до стандартів ЄС, що посилює ефективність екологічного управління та сприяє гармонізації з європейськими принципами екологічного права.

Особлива увага приділена регіональному аспекту реалізації екологічної політики, що передбачає активну участь органів місцевого самоврядування, розробку програм сталого розвитку, впровадження інструментів екологічного моніторингу та контроль за дотриманням екологічного законодавства. Саме на регіональному рівні формується практична основа для досягнення національних екологічних цілей, що є надзвичайно актуальним в умовах викликів, пов’язаних зі збройною агресією, деградацією природного середовища та потребами поствоєнного відновлення України.

Ефективність реалізації державної та регіональної екологічної політики залежить від цілісності правового поля, злагодженої роботи інституцій, належного фінансування природоохоронної діяльності та інтеграції екологічних пріоритетів у всі сфери соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз екологічної ситуації в Дніпропетровській області засвідчує наявність глибоких і системних проблем у сфері охорони довкілля, які обумовлені історично сформованою індустріально-сировинною спеціалізацією регіону, значним техногенним навантаженням на природне середовище та

недостатньою ефективністю природоохоронного управління. Серед найбільш актуальних викликів – забруднення атмосферного повітря, деградація водних ресурсів, неконтрольовані скиди шахтних вод, накопичення промислових і небезпечних відходів, погіршення стану малих річок, зростання рівня підтоплення та втрата біорізноманіття.

Регіональна екологічна політика, реалізована через Дніпропетровську обласну комплексну програму екологічної безпеки та запобігання змінам клімату на 2016–2025 роки, стала важливим кроком у напрямі зменшення антропогенного навантаження та модернізації системи охорони довкілля. Попри ускладнення, спричинені воєнним станом, в області фіксуються позитивні зрушення, зокрема зниження обсягів скиду зворотних вод, зростання інвестицій у природоохоронну діяльність, реалізація понад половини запланованих заходів. Разом з тим, зростання викидів в атмосферу та розміщення відходів у 2023 році свідчить про збереження критичних загроз, які потребують посиленої уваги з боку публічної влади та підприємницького сектору.

Окремої уваги заслуговують проблеми функціонування природно-заповідного фонду, недостатній рівень лісистості, відсутність меж заповідних територій у натурі, а також правова невизначеність щодо їхнього землекористування. Ці виклики значною мірою обумовлюють втрату екосистемної стійкості й унеможливлюють повноцінне збереження біорізноманіття.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що для ефективної реалізації екологічної політики у Дніпропетровській області необхідний комплексний, міжвідомчий та науково обґрунтований підхід, орієнтований на впровадження принципів сталого розвитку, екосистемного менеджменту, інституційну відповідальність підприємств та активну участь громадськості. Особливу роль у цьому процесі має відігравати вдосконалення інструментів публічного управління, цифровізація екологічного моніторингу, підвищення прозорості звітності та інтеграція екологічної складової у всі рівні стратегічного планування розвитку регіону.

У контексті збройної агресії проти України Дніпропетровська область зіткнулася з безпрецедентними викликами в екологічній сфері, що значною мірою трансформували як характер, так і масштаб наявних проблем. Активні бойові дії спричинили системні руйнування об’єктів промислової, енергетичної, транспортної та екологічної інфраструктури, що призвело до масштабного забруднення компонентів природного середовища — атмосфери, вод, ґрунтів, лісових і заповідних екосистем. Особливо загрозливими стали наслідки підриву Каховської ГЕС, які призвели до ерозійних процесів, втрати зрошуваних земель і ризику опустелювання територій.

Оцінка масштабу екологічної шкоди ускладнюється знищенням систем моніторингу та обмеженим доступом до постраждалих територій. Проте вже зафіксовано пошкодження об’єктів природно-заповідного фонду, втрату біорізноманіття, загрозу для водозабезпечення та погіршення якості атмосферного повітря. Відтак, першочерговими завданнями є фіксація екозбитків, планування реабілітаційних заходів і мобілізація ресурсів для відновлення екосистем.

У відповідь на ці виклики Дніпропетровська обласна рада та обласна військова адміністрація реалізують низку заходів, спрямованих на вдосконалення публічного управління в екологічній сфері. Прийнято нові регіональні програми, уточнено стратегії екологічної безпеки, розпочато підготовку до реформування системи державного екологічного контролю. Значну увагу приділено створенню регіональних систем моніторингу, цифровізації екологічної інформації, формуванню міжвідомчих координаційних платформ та залученню громадськості.

Узагальнені напрями вдосконалення публічного управління, представлені у розділі, свідчать про системний підхід до реформування регіональної екологічної політики. До пріоритетів належать: підвищення інституційної спроможності територіальних громад, розвиток публічно-приватного партнерства, просування екологічної демократії, активна інтеграція в міжнародні

ініціативи, розширення екологічної освіти та забезпечення фінансової стабільності природоохоронних програм.

Таким чином, ефективна відповідь на воєнні виклики та сталий розвиток екологічної системи Дніпропетровщини вимагає реалізації цілісної, багаторівневої політики. Вона має базуватись на принципах екосистемного підходу, інноваційного управління, прозорості, партнерства і відповідальності. Тільки за умов інтеграції зусиль органів влади, бізнесу, наукової спільноти та громадянського суспільства можливо досягти відновлення і стійкості природного середовища в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко М.В., Шако В.С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 47–53.

2. Бобровська Н. В. Державна екологічна політика - ефективне природокористування. Економіка та держава. 2013. № 3. С. 98–100.

3. Василенко В.А. Екологічна політика держави: теорія і практика. Дніпро: ДНУ, 2019. 212 с.

4. Веклич О. О. Екологічний механізм екологічного регулювання в Україні. Київ, 2003. 88 с.

5. Ветвицький Д. О. Напрями та пріоритети розвитку державної екологічної політики України в умовах глобалізації. Наукові розвідки з державного муніципального управління. 2013. Вип. 1. С. 108–121.

6. Владимирова, О. Г. Міжнародна екологічна діяльність: конспект лекцій. 2023.

7. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр

8. Дегтярьова І.Б. Екологічно орієнтовані кластери як форма ефективного розвитку еколого-економічних систем. Механізм регулювання економіки. 2010. № 1. С. 47–52.

9. Державна аудиторська служба України. URL: https://dasu.gov.ua/

10. Державне управління: підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол. : Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ , 2012. Т. 1. 564 с.

11. Держкомстат. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

12. Екологічна політика – Сталий розвиток для України. Сталий розвиток для України – Сталий розвиток для України. URL: https://sd4ua.org/golovni-temistalogo-rozvitku/ekologichna-polityka/ (дата звернення: 16.08.2024).

13. Екологічна політика України: цілі, напрями та інструменти реалізації. ЕкоПолітика. URL: https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekologichna-politika-ukrainicili-napryami-ta-instrumenti-realizacii/

14. Екологічна політика. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostannya/ekologichna-polityka

15. Екологічний паспорт Дніпропетровської області за 2021 р. URL: https://surl.lu/gqfnsv

16. Екологічний паспорт Дніпропетровської області за 2022 р. URL: https://surl.lu/uuozrn

17. Екологічний паспорт Дніпропетровської області за 2023 р. URL: https://surl.li/sjjfri

18. Економічна правда. Два сценарії "зеленої" відбудови українських міст. Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2024 /06/12/715093/

19. Журавель, А. В. Щодо питання про визначення поняття «екологічні інвестиції». Diss. Одеський державний університет внутрішніх справ, 2024.

20. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком екологоекономічних систем : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с.

21. Закон України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Вісник Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст. 70. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2697-19?lang=uk.

22. Заржицький О. Проблеми вдосконалення правових засад регіональної екологічної політики. Право україни. 2003. № 3. С. 75–80.

23. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

24. Кирчата І., Кирчатий Ю. Проблеми повоєнної відбудови та стратегія розвитку підприємництва. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2022. № 29. С. 47–55. URL: https://doi.org/10.30977/ ppb.2226-8820.2022.29.47

25. Коваленко І. Поняття та правові засади державної екологічної політики і екологічної безпеки на сучасному етапі розвитку України. Історикоправовий часопис. 2021. Т. 15, № 1. С. 45–49. URL: https://doi.org/10.32782/2409-4544/2020-1/9

26. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр

27. Кодекс цивільного захисту України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

28. Козаченко Т.П. Публічне управління на засадах проектного менеджменту: сучасний погляд. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2018. № 2(62). С. 50–55.

29. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

30. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика) : автореф. дис. … д-ра екон. наук. Київ, 2007. 40 с.

31. Кравченко В. В., Плаксій Т. М. Екологічні наслідки російськоукраїнської війни для України. XXX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства». 2023. URL: https://doi.org/10.32782/2222-5099.2023.10.4

32. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12

33. Марич Х. Співвідношення державної екологічної політики і екологічного законодавства України. Підприємництво, господарство і право. Екологічне право. 2019. № 11. С. 187–191.

34. Національна екологічна політика – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. – офіційний сайт. URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna- ekologichna-polityka/

35. Нікітенко Д.Ю. Екологічна політика країн світу: національний та наднаціональний аспекти. eNUPPIR «Electronic National University «Yuri Kondratyuk Poltava Politechnic» Institutional Repository: Головна сторінка. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/15128

36. Олексик О.І. Економіка результативності діяльності підприємства : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 362 с.

37. Оцінка ефективності міжнародної співпраці України у сфері екологічного менеджменту та аудиту: критичний аналіз підходів | Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». Наукові видання КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». URL: https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ecopa/article/view/171

38. Пакуліна А.А., Беліченко А.О., Пакуліна Г.С. Регіональні програми як засіб ув'язки економічних, соціальних та екологічних цілей розвитку території. Економіка та управління національним господарством. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 34. С. 58–64.

39. Паневник, Т. М., Болгарова Н. К. «Інвестування в охорону навколишнього середовища у країнах ЄС та Україні.» Бізнес Інформ 6 (2023): 121-127.

40. Перевєрзєва К. М. Екологічна політика європейського союзу : thesis. 2017. URL: http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/27763

41. Першко Л. О. Забезпечення фінансової самостійності місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 3. С. 270-273.

42. Першко Л. О. Напрями підвищення ефективності формування місцевих бюджетів України за умов фінансової децентралізації. Науковий вісник Полісся. 2020. № 2(18). С. 91-101.

43. Першко Л. О. Шляхи імплементації європейських стандартів фінансового забезпечення екологічних проектів у бюджетній політиці України. Науковий вісник Полісся. 2021. № 1(23). С. 13-21.

44. Поліщук І. П. Державна екологічна політика: правові аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. № 44. С. 66–69.

45. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19

46. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

47. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14

48. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

49. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

50. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19

51. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19

52. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2023 р. URL: https://surl.li/bgxgub

53. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2022 р. URL: https://surl.li/ftstdr

54. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2021 р. URL: https://surl.lt/apsvma

55. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2020 р. URL: https://surl.li/thiufb

56. Розуменко Ю. А. Аналіз стратегічних екологічних пріоритетів в контексті сталого розвитку України. Економіка і держава. 2014. № 2. С. 82–84.

57. Савченко В. О. Механізми реалізації державної екологічної політики в Україні: теоретико-правовий аспект. Одеса, 2015. 204 с.

58. Салагаєва В. В. Екологічна політика держави: сучасні проблеми та шляхи вирішення. Вісник Чернівецького національного університету. 2020. № 827. С. 56–60.

59. Саприкіна М. В. Поняття та правові засади державної екологічної політики. Київ, 2021. 100 с.

60. Семенов О. І., Пархоменко О. В. Екологічна політика Європейського Союзу: досвід для України. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2015. № 17. С. 120–124.

61. Сергієнко Л.В., Дзюбенко О.М., Ожго С.В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3(89). С. 191–200.

62. Стефанович Л. М. Основи екологічної безпеки України. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2019. 168 с.

63. Тарасенко А. В. Стратегія сталого розвитку: екологічна політика України. Київ: НІСД, 2013. 96 с.

64. Тарасюк Н. В. Екологічна політика України: оцінка сучасного стану та перспективи розвитку. Економічний часопис XXI століття. 2018. № 7. С. 45

65. Томарева-Патлахова В.В. Ідентифікація впливу детермінант нестабільного середовища на реалізацію державної регіональної політики в умовах глобальних викликів. Приазовський економічний вісник. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 2017. Вип. 1(01). С. 70–79.

66. Трофимова В. М. Екологічна політика у стратегії розвитку України. Київ: Либідь, 2015. 150 с.

67. Туленков М.В. Організаційна взаємодія в соціальному управлінні : дис. ... д-ра соціолог. наук : 24.00.04 ; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 467 с.

68. Туленков М.В. Оцінювання ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні. Київ : ІПК ДСЗУ, 2008. 118 с.

69. Хилько М.І. Екологічна політика. К.: Абрис, 2018. 363 с.

70. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України. Практичний посібник; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 80 с.

71. Шевченко О. В. Екологічна політика України в контексті міжнародного співробітництва. Київ: Нора-друк, 2022. 128 с.